

JABOK Vyšší sociálně pedagogická a teologická škola

Absolventská práce

Vliv rozvodové situace na zdravý psychický vývoj dítěte

Vedoucí práce: Ing. PhDr. Marie Lhotová

2006

Kristýna Valentová

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem absolventskou práci „Vliv rozvodové situace na zdravý psychický vývoj dítěte“ zpracovala samostatně a výhradně s použitím uvedených pramenů a literatury.
2. Tuto práci nepředkládám k obhajobě na jiné škole.
3. Souhlasím s tím, aby uvedená práce byla v případě zájmu pro studijní účely zpřístupněna dalším osobám nebo institucím.
4. Souhlasím s tím, aby uvedená práce byla publikována na internetových stránkách Jaboku.

V Praze dne 24.dubna 2006

Kristýna Valentová

Obsah

Úvod.....	4
1 Rodina, její funkce a vývoj.....	5
1.1 Definice rodiny.....	5
1.2 Rodina jako systém.....	6
1.3 Funkce rodiny.....	7
1.4 Vývoj rodiny v čase.....	9
1.5 Česká rodina v současnosti.....	10
2 Význam fungování rodiny pro zdravý psychický vývoj dítěte.....	12
2.1 Idea funkční rodiny.....	12
2.2 Co nabízí funkční rodina.....	13
2.3 Model rodiny a rodičovské postoje.....	14
3 Vývoj dítěte – úkol rodičů během jednotlivých fází jeho života.....	16
3.1 Úkol a jeho zvládnutí jako nutná podmínka vývoje.....	17
3.2 Vztah k matce jako zprostředkování vnějšího světa.....	17
3.3 Nepřiměřená péče.....	19
3.4 Paradoxní životní úkol.....	20
3.5 Otec – třetí osoba rozšiřující omezený svět matka dítě.....	20
3.6 Vývoj po 1. roce života.....	21
3.7 Pohlavnost.....	22
3.8 Školní věk – dítě jako samostatná osobnost.....	22
3.9 Dospívání.....	23
4 Rodina, stres a rozvod.....	25
4.1 Co je to stres.....	25
4.2 Rodina – rozvod – stres.....	26
4.3 Dítě a stres z rozvodu.....	26
5 Rozvod.....	28
5.1 Co je to rozvod.....	28
5.2 Rozvod z hlediska práva.....	28
5.3 Rozvody a statistika.....	29
5.4 Co rozvodu předchází.....	31
5.5 Rodina po rozvodu.....	33
5.6 Dítě a rozvod.....	34
5.6.1 Změny v chování dítěte.....	35
5.6.2 Chyby v postoji rodičů k dítěti.....	37
6 Zmírnění dopadu rozvodu na dítě.....	39
6.1 Co se děje v rodině, kde došlo k rozvodu.....	39
6.2 Jak dítěte situaci prožívá.....	40
6.3 Aby se dítě cítilo lépe.....	41
6.4 Role členů širší rodiny.....	44
Závěr.....	46
Seznam příloh.....	48
Přílohy.....	49
Bibliografie.....	57
Resumé.....	59

Úvod

Rodina je společenství našich blízkých, do kterého jsme se narodili, rodina mohou být pro dítě máma a táta, rodina pro mladého člověka může být manžel příp. manželka a děti atd. Pro některé z nás je rodina zdrojem radosti, jsou to lidé, kteří nás mají rádi a kteří nás umí podpořit. Jiní mohou rodinu považovat za zdroj zklamání. Známe rodinu svou, rodiny svých známých a přátel, známe rodiny úplné a neúplné, ty o kterých si myslíme, že fungují dobře i takové, o kterých si myslíme pravý opak.

Dalo by se říct, že rodina je něčím samozřejmým, co každý známe a není třeba o ní hovořit. To ale není tak úplně pravda. Už několik desetiletí se psychologové, sociologové, lékaři, sociální pracovníci a mnoho dalších odborníků zabývá rodinou a její funkčností, chybami, které v ní vznikají a způsoby, jakými rodina dokáže tyto problémy eliminovat, vyrovnávat se s nimi a řešit je.

Proč je toto společenství, které se nám může zdát samozřejmé, tak důležité? Z nejrůznějších výzkumů vyplývá, že rodina nám dává mnoho do našeho budoucího života, učí nás komunikovat, přizpůsobovat se, předává nám názory a hodnoty. Takové ale nejsou všechny rodiny.

Jak moc je zdravý vývoj člověka podmíněn právě rodinou? A dá se rodina nějak nahradit? Existuje mnoho otázek, které si v souvislosti s rodinou můžeme klást. Moje otázky se týkají jednoho zcela specifického stavu rodiny – rozvodu. Co se děje v rodině, kde se rodiče rozvádí? Jak takovou situaci pociťuje jejich dítě?

V dnešní době, kdy rozvodovost dosahuje téměř 50%, je třeba se čím dál tím důrazněji ptát, co prožívají děti, jejichž rodiče se rozvádějí. Jak vnímají neshody mezi rodiči a jak se vyrovnávají s odchodem jednoho z nich? Cílem této práce je zamyslet se nad tím, co tyto děti cítí, jak je jejich život poznamenán rozvodem rodičů a pokusit se navrhnout způsob, jakým by se daly eliminovat případné negativní dopady.

1. Rodina, její funkce a vývoj

1.1 Definice rodiny

Rodina představuje biosociální systém a je nejvýznamnější součástí společenské mikrostruktury. Je také nejstarším společenstvím, které lidská společnost vytvářela. Rodina je, a vždy byla, základní společenskou skupinou, v níž existovaly ty nejtěsnější vztahy. Má své funkce, jejichž plnění je nezbytné pro správné fungování rodinného celku, zdraví a přiměřený rozvoj jejích členů a také jedním z nezbytných předpokladů fungování celé společnosti. Sobotková upozorňuje na význam propojení vnitřních a vnějších funkcí rodiny, prostřednictvím citace I. Možného píše: „Rodina je dnes vnímána současně v řádu světa ji obklopujícího jako instituce racionální, pragmatická, funkčně vertikálně hierarchizovaná a kulturně omezující a současně jako zvláštní soukromý svět autenticity, spontaneity, přirozené rovnosti a emocionality.“¹

Rodina jako společenská skupina není statická. Je společností stále znovu ovlivňována a tím nucena se měnit a přizpůsobovat – adaptuje se na proměny a vývojové změny ve společnosti. Během své existence tak prochází neustálými změnami. Tyto změny se neprojevují jen navenek, probíhají také uvnitř rodiny – v její velikosti, vnitřních vztazích apod.

Jakožto primární skupina, ve které se člověk vyvíjí, je rodina průsečíkem vztahů svých členů s okolím – blízkým i vzdáleným, přírodním i společenským. Jejím hlavním úkolem je poskytovat svým členům péči a ochranu, a to zejména v takových chvílích, kdy tito nejsou schopni se o sebe postarat sami. Dále by pak rodina měla zabezpečit život člověka ve společnosti. Ona provází člověka, nebo se ho aspoň nějak dotýká, ve všech fázích jeho života – ve všech sférách a cyklech jeho životní dráhy.

Rodina je tím, co člověku umožňuje plný tělesný a duševní rozvoj, dává mu pocit bezpečí a jistoty. Bez této základní skupiny – kruhu nejbližších - která dodává pocit domova, jsou ohroženy základní psychologické potřeby každého člověka.

Za svou rodinu považujeme své nejbližší, se kterými jsme v každodenním kontaktu, bydlíme s nimi, sdílíme s nimi péči o domácnost, radosti i starosti. Obecně se dá říct, že jako rodina jsou chápáni rodiče a děti, někdy také prarodiče. Podle Dunovského chápeme rodinu jako: „malou primární společenskou skupinu, založenou na svazku muže a ženy, na pokrevním vztahu rodičů a dětí či vztahu jej substituujícím

¹ Sobotková. s. 22

(osvojení), na společném domácnosti, jejíž členové plní společensky určené a uznané role vyplývající ze soužití, a na souhrnu funkcí, jež podmiňují existenci tohoto společenství a dávají mu vlastní význam ve vztahu k jedincům i k celé společnosti.“² Jinou definici rodiny nabízí ve své knize I. Sobotková – tato definice podle H. Ch. Kramera říká, že „Rodina je skupina lidí se společnou historií, současnou realitou a budoucím očekáváním vzájemně propojených transakčních vztahů. Členové jsou často (ale ne nutně) vázáni hereditou, legálními manželskými svazky, adopcí nebo společným uspořádáním života v určitém úseku jejich životní cesty. Kdykoli mezi blízkými lidmi existují intenzivní a kontinuální psychologické a emocionální vazby, může být užíván pojem rodina, i když jde např. o nesezdaný pár, o náhradní rodinu atd.“³ V této definici vychází Kramer z podobných předpokladů jako prof. Matějček, který velmi často zdůrazňuje, že rodina je mnohem více založena na vztahu k lidem, kteří jsou nám blízcí a mají nás rádi, než na pokrevním příbuzenství (což uvádí zejména v souvislosti s výchovou dětí v nevlastních rodinách⁴).

1.2 Rodina jako systém

Pojetí rodiny jako systému je založeno na poznatku, že jednotlivé prvky systému netvoří jednotlivci jako takoví, ale pouze jednotlivci, pokud jsou ve vzájemném vztahu. Systém tedy není pouhým součtem svých jednotlivých prvků.

Rodinné systémy jsou organizačně složité – rodiny vytváří spletité vztahy, které ale nejsou ani fixní (to by omezovalo možnost přizpůsobovat se určitým změnám, kterými rodina během svého vývoje prochází) ani chaotické (nepřehlednost by zabraňovala orientaci a nenabízela by tak dostatečné zázemí). Všechny vztahy v rodinném systému jsou reciproční, tedy vzájemně se ovlivňující.

Každá rodina vytváří svou identitu, kromě identity jednotlivých členů rodiny tedy existuje také identita společná - rodinná. Ta je jakýmsi společným „my“ dané rodiny, aspektem její celistvosti. Takováto rodinná identita představuje způsob zachování hodnot, spojenectví při řešení problémů a zahrnuje také pocity a vědomí blízkosti, sounáležitosti a vřelosti mezi jednotlivými členy rodiny. Během životního

² Dunovský. s. 91

³ Sobotková. s. 22

⁴ „Nevlastí rodinou“ nebo také rodinou doplněnou“ nazývá Matějček „taková rodinná společenství, v němž jeden z manželského páru je vlastním biologickým rodičem dítěte, kdežto ten druhý je dítěti biologický cizí a tedy nevlastní“ (Matějček. O rodině vlastní, nevlastní a náhradní. s.66). Sobotková píše, že „termín nevlastní rodina označuje rodinu vzniklou po druhém či dalším sňatku aspoň jednoho z rodičů.“ (Sobotková. Psychologie rodiny. s.137)

cyklu rodiny se identita proměňuje, je tedy nezbytná určitá její plasticita a pružnost. Rodinná identita musí obsáhnout všechny změny v rodinném systému, musí vždy dojít k jejímu přiměřenému posunu. Pokud by došlo ke zprerthání kontinuity rodinného vývoje nebo by naopak rodina ulpívala na své původní identitě, mohlo by to mít nepříznivé důsledky pro rodinné fungování i zdravé sebepojetí členů rodiny. Základními složkami rodinného fungování jsou struktura rodiny, intimita, osobní autonomie a hodnotová orientace. Rodina musí fungovat zejména v těchto čtyřech oblastech: osobní, partnerská, rodičovská a socioekonomická. Narušení některé z těchto oblastí postihuje rodinu jako celek a určitým způsobem také jednotlivce jako samostatné osoby.

Pokud v rodině vzniknou nějaké problémy, jejich řešení není ani tak podmíněno jejich závažností nebo množstvím, ale spíše způsobem, jakým rodina na tyto problémy reaguje a jak dalece tato reakce poškodí nebo znemožní běžné rodinné fungování.

1.3 Funkce rodiny

Jak se vyvíjela společnost, měnila se i rodina a její funkce. Některé původní funkce se postupně vytrácely a jiné je nahradily. Dnes má rodina několik základních funkcí⁵, mezi ně patří:

Biologicko-reprodukční funkce

Tato funkce rodinu provází už od počátku její existence. Někdy je nazývána také funkcí sexuální. Jedná se v ní především o zabezpečení pokračování existence lidského druhu. Tato funkce sama o sobě by bezesporu nemusela být nutně vázána na rodinu, je tedy nutné zdůraznit, že v ní nejde jen o to přivést dítě na svět, ale také mu zabezpečit potřebné podmínky pro život – a ty snadněji zabezpečí skupina lidí (rodina) než jednotlivec.

Ekonomicko-zabezpečovací funkce

V minulosti byla významná především výrobní složka. V dnešní době je ale rodina převážně spotřební jednotkou, která je zcela závislá na výrobní činnosti společnosti. Vnitřní činnosti rodiny, které byly dříve směřovány k výrobě veškerých potřebných statků dnes jsou omezeny na nejrůznější domácí práce, které zůstaly nutností.

Zabezpečení členů rodiny jejím prostřednictvím dnes probíhá směrem od rodičů k dětem – to umocňuje především prodlužující se délka vzdělávání – a v pozdější době

⁵ viz. Dunovský a kol. Sociální pediatrie. s.92

směrem od dětí k rodičům (v době jejich stáří). Zabezpečení však není otázkou čistě materiální, přechází i do oblasti sociální a duševní. V nejširším pojetí má rodina svým členům poskytovat především životní jistoty.

Emocionální funkce

Emocionalita je nutná k zajištění harmonického života rodiny a k pocitu celkového uspokojení a životního naplnění pro všechny její členy. Je stejně potřebná pro děti i dospělé, i když v různé podobě. Citové vztahy, které rodina nabízí, musí být trvalou bází jistoty a citovým zázemím pro všechny členy rodiny.

Socializačně-výchovná funkce

Tato na děti zaměřená funkce rodiny spočívá v zájmu o ně, kvalitní péči, a v jejich výchově. Jejím smyslem, je uspokojovat potřeby a požadavky dítěte, rozvíjet všechny jeho schopnosti a jednat v jeho zájmu. Tuto funkci plní rodina – zejména rodiče – s ohledem na dítě, které v ní vyrůstá. Jejím hlavním cílem, je vychovat z dítěte odpovědného jedince, který bude dostatečně samostatný, cílevědomý a ohleduplný a bude tak přínosem pro celou společnost.

Všechny tyto funkce rodiny se spojují do jakési jednoty. Žádná by sama o sobě nestačila na to, aby vytvořila funkční rodinu, vždy je potřeba všech současně. Každá z nich odkazuje na nějakou jistotu – jistotu přežití, jistotu materiálního zabezpečení, jistotu citového zázemí a jistotu společenského zařazení a uplatnění. Matějček všechny tyto funkce rodiny nahrazuje jednou jedinou – tou je podle něj „účelné uspokojování základní psychické potřeby dítěte“⁶. Základních psychických potřeb ale rozeznává pět – a ty přibližně kopírují výše uvedené funkce. Mezi základní potřeby patří: potřeba náležitého přísunu podnětů zvenčí (dítě potřebuje od počátku svého života přijímat nejrůznější podněty a zpracovávat je), potřeba smysluplného světa (jedině řád a smysl v podnětech umožňují vytvořit z poznatků zkušenosti), potřeba životní jistoty (naplňující se ve vztazích k blízkým lidem), potřeba vlastní společenské hodnoty (identita, vědomí vlastního já) a potřeba otevřené budoucnosti (životní perspektivy znamenající moci k něčemu směřovat).

Z těchto dvou rozlišení funkcí rodiny, vyplývá, že pohled na ně není zcela jednotný. Nicméně oba způsoby dělení si v podstatě odpovídají. Rodina je společenství jednotlivých osob - členů, jejím smyslem je zabezpečit tyto členy nejlepším možným způsobem – tak, jak by to pravděpodobně žádný z nich nedokázal samostatně. Tyto

⁶ viz. Matějček. O rodině... s.25

funkce se směrem k dětem ještě umocňují, neboť dítě by bez pomoci svého okolí nedokázalo přežít – tím méně se samo vyvinout v plnohodnotného člena lidské společnosti.

1.4 Vývoj rodiny v čase

Rodina tvoří nejstarší společenskou skupinu, kterou byli lidé schopni vytvářet. Je tomu tak ze dvou hlavních důvodů: tím prvním je přirozený pohlavní pud, který vede člověka k rozmnožování, tím druhým – a ještě závažnějším – je potřeba ochraňování vlastního potomstva, potřeba učit a pro život připravovat toho, koho jsme přivedli na svět.

To, jak vypadá dnešní rodina, má své prazáklady v celých dějinách lidstva. Původně tvořili lidé rodová společenství, žili ve skupinách mnohem větších, než je dnes běžné. Tehdy se jejich život organizoval s ohledem na možná ohrožení ze stran přírody a větší společenství mělo víc šancí přežít (uživit se a ubránit). Rodina, tak jak ji známe dnes, začala vznikat před 100 až 150 lety. Během této doby docházelo v rodině k proměnám jak kvantitativním (rodiny se zmenšovaly), tak kvalitativním (měnily se funkce jednotlivých členů).

Typická rodina v 18. století byla patriarchální a vícegenerační. Žili v ní kromě rodičů také prarodiče, dospělé děti často zůstávaly pečovat o rodinné hospodářství a zůstávaly se svými rodiči i poté, co založily vlastní rodinu. Hlavní činností rodiny byla výrobní oblast – do práce byli zapojeni všichni členové.

Od 19. století nastává výrazná změna. S postupující industrializací se lidé stěhují z venkova do měst, pracovní místo se přesouvá mimo domov a rodinu. Původní místo otce jako jediného živitele rodiny je během relativně krátké doby ohroženo zapojením žen na trhu práce. Demokratizační tendence se projevují v celé společnosti. Proměňují se také vztahy. Sňatky se posouvají od „obchodních záležitostí“ řešených rodiči k věci citů a přání snoubenců. Mimo jiné, jako důsledek toho, se patriarchální vztahy v rodinách postupně mění ve vztahy partnerské. Tím se původní patriarchální rodina začíná proměňovat v rodinu moderní.

Zvyšující se vzdělání žen vede k jejich intenzivnějšímu zaměstnávání. Postupně tedy společenský vývoj odvádí z rodiny nejen otce, ale i matku. Proměňuje se ekonomická aktivita rodiny – stěhování do měst a industrializace začala orientovat lidi na spotřebu. To, co si dříve rodina zajišťovala sama svou vlastní aktivitou, je v rukách společnosti a jejích útvarů – rodina se tak stává závislá na fungování celé společnosti.

Tato závislost přináší redukci v počtu členů rodiny – již není třeba velké rodiny, která bude obhospodařovat pole a pečovat o hospodářství. Moderní rodina je nukleární⁷ - tvoří ji už jen rodiče a děti (někdy dokonce jen rodič s dítětem).

Jak se společnost proměňovala, přinesla zásadní změny i pro rodiny. Rozdělila život rodiny na jednotlivé sféry (pracovní, volnočasová atd.), které spolu téměř nesouvisejí. Proměnily se i funkce rodiny (např. svou výchovnou funkci si rodina udržela jen vůči nejmenším dětem). Rodina se stává místem uspokojení citových potřeb, přerozdělování ekonomických hodnot, konzumace a rekreace.

V současnosti už rodiny nejsou zakládány kvůli dětem. Manželství je uzavíráno na základě vzájemné náklonnosti dvou osob a s touto náklonností nejen začíná, ale i končí. Individuální zájem dospělých se tak dostává do popředí. Tím se rodiny stávají méně stabilní. Muž již není výhradním živitelem rodiny, jeho ochota zapojit se do péče o děti a domácnost však neroste stejně rychle jako zapojení ženy do veřejného života. Postavení muže v rodině tak začíná být nejisté, zatímco žena na sebe bere jakýsi „dvojitý úvazek“ – práci mimo domov a zároveň péči o domácnost a děti.

1.5 Česká rodina v současnosti

Specifická situace rodin u nás byla dána dlouhým obdobím totalitního režimu. Stát zasahoval do soukromí rodin zcela nadměrně, stále tak přetrvává časté přesouvání zodpovědnosti na stát.

Zaměstnanost lidí v produktivním věku dosahovala téměř 100%, ale rodina se z jednoho platu víceméně nedala uživit. Taková situace vedla mladé lidi k uzavírání velmi časných manželství, což umožňovalo střední generaci podporovat mladé rodiny v době, kdy ještě nebylo třeba pečovat o generaci nejstarší.

Po roce 1989 se situace začala radikálně proměňovat. Věk při uzavírání manželství výrazně stoupl, klesla (a stále klesá) porodnost. Současnou rodinu provází řada nepříznivých demografických ukazatelů. Rozvodem končí téměř polovina všech manželství, zvyšuje se počet rodin doplněných. Přibližně pětina všech dětí se rodí mimo manželství. V rodinách ubývá společného času, vytrácejí se rituály jako např. společné jídlo. Současná společnost je orientovaná na zážitky a seberealizaci. Převládá v ní sobeckost. Mladí lidé své rodičovství odkládají – vidí v něm velký závazek, jakým rodičovství bezesporu je, který se neslučuje s jejich touhou po kariéře atd. Zdá se, že

⁷ nukleární neboli jaderná rodina - vícegenerační rodina se eliminovala jen na to jádro, které je pro rodinu zásadní – tedy dvě generace - rodiče a děti

rodina prochází krizí. Objevují se ale i názory, podle nichž se nejedná o krizi, ale o adaptační proces ve velmi složitých podmínkách.

Domnívám se, že současný stav není ani tak krizí rodiny ve smyslu rodičovství, jako krizí manželství. Velká část mladých lidí má zkušenost s rozvodem svých rodičů – to vyvolává strach z podobného selhání v jejich vlastním životě. Mladí lidé mají většinou do své představy o budoucnosti zařazen fakt, že budou rodiči, stále méně je však pro ně rodičovství vázáno na manželství. „Tvrzení, že rodina zajišťuje reprodukční funkci, je banalita, a tvrzení, že pouze rodina ji může zajišťovat, je absurdita. Náзор, že rodina je ve funkci uspokojování sexuálního pudu a rození dětí nezastupitelná, neobstojí.“⁸ Lze asi bez větších námitek připustit, že manželství není nutným předpokladem pro rodičovství a pravděpodobně ani pro správnou výchovu dětí. Tato instituce ale z nějakého důvodu existuje již mnoho staletí. Proč ji dnešní doba tak zpochybňuje? Odpověď najdeme pravděpodobně ve vývoji společnosti a především v emancipaci žen. Až do dnešní doby byla žena celý život odkázaná na muže – napřed na otce, později na manžela. Manželství bylo tedy nezbytným předpokladem proto, aby se žena nějak „uživila“. Její místo bylo doma, s dětmi, zatímco manžel pracoval a zajišťoval tak finančně celou rodinu. Dnes má žena ve společnosti postavení téměř srovnatelné s mužem (ačkoli se stále ozývají hlasy bojující za její zrovnoprávnění, postavení ženy nebylo nikdy dříve tak blízko postavení muže). Již nepotřebuje manžela jako svého živitele, neboť se docela dobře uživí sama. Muž je z tohoto pohledu potřebný jako otec – což předpokládá nějaký vztah mezi jím a ženou - ale již ne nutně jako manžel. Být manželé totiž neznamená, že se vztah nezhroutí, stejně jako nebýt manželé nemusí znamenat, že je vztah méně stabilní.

⁸ Rodina a sňatečnost. s. 82

2. Význam fungování rodiny pro zdravý psychický vývoj dítěte

Každý jedinec je během svého života ovlivňován množstvím faktorů. Tím se utváří jeho osobnost, chování a jednání. Základní vlivy utvářející osobnost člověka vycházejí z genetické vybavenosti, rodinného zázemí, skupin vrstevníků a osobní historie (významné okamžiky v životě) jedince.

Genetickou výbavou je ovlivněn komplex chemických struktur, které utvářejí emoce a chování jedince a značnou mírou se tak podílejí na jeho temperamentu. Rodina, jakožto společenská skupina, je podstatná především v prvních fázích vývoje, během života pak její místo v možnosti ovlivnit osobu přebírá skupina vrstevnická, která je rozhodující především v období dospívání. Člověk, jakožto společenský tvor utváří své názory pod vlivem skupiny. Ta má také vliv na jeho chování (vštěpuje mu základní pravidla morálky apod.) Podstatné je, do jaké míry skupina osobu přijímá, jak je pro jedince možné se se skupinou identifikovat. Pokud skupina vrstevníků jedince nepřijímá, může to vést k jeho negativnímu sebehodnocení a sebezpojetí.

Děti jsou skupinou mnohem ovlivnitelnější než dospělí - jejich vlastní názory se teprve formují. V dětství proto zaujímá rodina zcela zásadní místo, vztahy v ní, komunikace, chování a jednání rodičů – to jaký dávají dítěti příklad a jak ho tím vybaví do jeho budoucího života.

Rodina pomáhá dítěti zařadit se do společnosti. Jejím prostřednictvím si dítě uvědomuje své místo ve společnosti, role, které mu v ní náleží atd. Rodina určuje jeho sociální status. To, jaká byla rodina, v níž dítě vyrostlo, hraje zásadní roli v době, kdy dítě zakládá svou vlastní rodinu.

2.1 Idea funkční rodiny

Je zcela zřejmé, že ne všechny rodiny budou mít na své členy takový vliv, jaký by byl nejvhodnější. Každá rodina je zcela specifická, vztahy v ní se utvářejí různě a na konkrétní osoby také různě působí. Nedá se předpokládat, že dva lidé z různých rodin budou mít z rodiny stejné zkušenosti, ale stejně tak se nedá předpokládat, že si např. dva sourozenci odnesou z rodiny přesně to samé – vliv rodiny je sice významný, ale ne jediný faktor působící na psychický vývoj jedince.

Z hlediska působení rodiny na jedince je podstatné to, do jaké míry je rodina funkční, jak v ní probíhá komunikace, jak dokáže řešit problémy, kolik času spolu její členové tráví a také způsob, jakým se rodiče věnují dětem.

Funkční rodina je víceméně definována záporně, tedy jako rodina, ve které není přítomna porucha, jako rodina neklinická. Sobotková⁹ uvádí, že v klinické rodině převládá atmosféra nedůvěry, probíhají v ní boje o moc a zodpovědnost, kterou by každý chtěl, ale nikdo ji nakonec nepřijímá. Takové rodiny se vyrovnávají s každodenním životem a jeho nároky jen se značnými problémy. Rodina funkční je opakem takovéto rodiny klinické.

Co se tedy předpokládá od funkční rodiny? Základní požadavek na funkční rodinu se dá shrnout do jedné věty: rodina je plně funkční, pokud dokáže uspokojovat potřeby a požadavky každého svého člena, které jsou na ni tímto členem a zároveň společností kladeny.

2.2 Co nabízí funkční rodina

Hlavním úkolem rodiny je uspokojování základních potřeb všech jejích členů. Rodina nabízí citové vztahy, vědomí společné budoucnosti, společný čas a prostor atd. Tím vytváří pocit jistoty a bezpečí, který je zásadní pro raný vývoj dítěte, ale je také významný pro dospělé členy rodiny a starší děti.

Rodina poskytuje oboustranné vztahy. Rodiče uspokojují základní potřebu životní jistoty, která je nezbytná pro dítě a dítě jejich lásku přijímá a opětuje. Tím je v rodičích vzbuzován pocit, že je toto dítě bude milovat a neopustí je ani v době své dospělosti, až bude zakládat svou vlastní rodinu. To úzce souvisí s tématem společné budoucnosti.

V běžně fungující rodině lze jen těžko oddělit osobní čas dospělého vychovatele – rodiče – od času dítěte. Rodič plánuje svůj čas s ohledem na dítě a uspokojuje tak jeho psychickou potřebu „otevřené budoucnosti“. Celý rodinný život se odehrává ve společných prostorách – domově rodiny. Domov rodiny bývá odrazem jejích vnitřních vztahů. Měly by být vidět společné prostory – veřejné a také prostory soukromé a individuální. Pro zdravé zachování rodinného života není dobré ani pokud je rodina neustále spolu ve společných prostorech, ale ani takové uspořádání, kdy členové rodiny tráví svůj čas odděleně a formálně se schází jen jednou denně. Určité hranice, které

⁹ Viz. Sobotková.

v prostoru rodiny fungují (pravidla pro vstupy do jednotlivých pokojů, mezigenerační bariéry, hranice mezi jednotlivými členy rodiny apod.), bývají odrazem struktury vnitřních vztahů rodiny.

Se společným prostorem souvisí také společně trávený čas. Mají-li rodiče dítě vychovávat, je nutné, aby s ním nějaký společný čas trávili. Množství tohoto času sice neovlivňuje výchovu dítěte přímo úměrně, nelze jej však podceňovat. „V rodině poznáváme jeden druhého hlouběji a důkladněji než kdekoli jinde. Umožňuje to ta prostá skutečnost, že žijeme pod jednou střešou a všechno, co patří k obyčejnému dennímu životu je přístupno všem.“¹⁰ Děti si tak v rodině tvoří a od svých rodičů přebírají postoje k věcem kolem nás, hodnoty a ideály. Rodina je pro dítě modelem mezilidských vztahů. Tento model si sebou ponese celý svůj život a bude podle něj posuzovat všechny vztahy, které samo vytvoří.

Žádná rodina se asi nevyhne občasným konfliktům. Napětí, které při těchto konfliktech vzniká, nepředstavuje pro dítě nijak zásadní negativní vliv. Dítě si z nich odnáší poznatek, že hádky mohou přijít, a dají se překonat – jeho primární poznatek je, že se jeho rodiče (prarodiče nebo i jiní dospělí v jeho okolí) mají rádi a patří k sobě, a toto vědomí je mnohem hlubší než krátkodobý zážitek hádky. Naopak může mít taková situace pozitivní dopad, neboť se z ní dítě učí, že vyústěním konfliktu je usmíření, a to je pro jeho budoucí život zjištění důležité (dítě od své rodiny přebírá i model řešení konfliktů).

2.3 Model rodiny a rodičovské postoje

Způsob, jakým bude člověk vychovávat své vlastní děti, se utváří celý život. Jde o tzv. rodičovský postoj. Začíná se vytvářet už od prvních měsíců života a pokračuje tak, jak dítě získává zkušenost se svými vlastními rodiči. Různé výzkumy dokazují, že děti, které prožily své dětství šťastně, s větší pravděpodobností dokáží vytvořit příjemné dětství svým dětem.

Významné momenty v utváření rodičovských postojů přichází již od narození¹¹. Prvním momentem je získání základního pocitu důvěry z mateřské osoby a následné rozšíření tohoto vztahu na další blízké dospělé osoby (otce, prarodiče atd.) v batolecím období. Další důležitá fáze přichází s předškolním věkem a vstupem dítěte do kolektivu

¹⁰ Matějček. O rodině... s. 36

¹¹ viz. Matějček; Dytrych. s. 198

vrstevníků – schopnost uplatnit se a zapojit do skupiny, která bude v budoucím životě představovat skupinu, ze které vzejdou přátelé, spolupracovníci i budoucí partner dítěte.

Nejzásadnější je pak období mezi devátým a dvanáctým rokem života¹². V této době si dítě vytváří svou pohlavní identitu a objevuje se také „rodičovské chování.“¹³ Je to období, kdy se dítě postupně vyrovnává se změnami, kterých již dosáhlo, a zároveň se připravuje na další období výrazných vývojových změn – pubertu. Dochází k největšímu oddálení dívčích a chlapeckých skupin – začínají se objevovat specifické rozdíly mužského a ženského chování. Pokud bylo dítě v tomto období izolováno od dětského kolektivu, přivodí mu to mnoho problémů v období puberty. Takové děti pak snáze podléhají nejrůznějším negativním vlivům, protože u nich nedošlo k dostatečnému rozvinutí zdravé mužské a ženské identity během středního školního věku a nemají dobrý základ pro porozumění druhým lidem, což se nejvíce projeví v době dospělosti.

Období středního školního věku, ve kterém se vyvíjí specifické postoje rodičovství, předchází o několik let fyziologickému vývoji schopnosti mít potomky. „Pro lidský druh a jeho přežití je nebezpečné, aby měli lidé schopnost plodit potomky bez předchozí vybudované schopnosti se o tyto potomky starat a mít k nim vztah.“¹⁴

S prvními heterosexuálními vztahy, které mladý člověk vytváří během puberty, a během dalších fází vývoje, jakými je nalezení životního partnera a založení vlastní rodiny, se dosud vytvořené rodičovské postoje ještě více upevňují a vytváří tak nosný základ pro výchovu vlastních dětí.

¹² jedná se období, které Matějček nazývá „střední školní věk“, a které Freud nazval obdobím latence, je to fáze, kdy ranná sexualita již ustoupila do pozadí, ale dítě ještě nevstoupilo do fáze „dospělé“ genitální sexuality

¹³ viz. Matějček. Co děti nejvíce potřebují. s.59

¹⁴ Matějček. Co děti nejvíce potřebují. s.64

3. Vývoj dítěte – úkol rodičů během jednotlivých fází jeho života

Lidské mládě přichází na svět biologicky nedokonalé, neschopné postarat se samo o sebe, a tím naprosto odkázané na péči svého okolí. Přežití dítěte a celý jeho vývoj je zcela závislý na tom, co s ním udělají jiní lidé - jak se k němu chovají, jak s ním jednají, jak jsou či nejsou schopni a ochotni uspokojit jeho potřeby. Lidé kolem něj musí být proto vybaveni mechanismem pečování. Tímto mechanismem nejsou vybaveny jen ženy, jak by se dalo předpokládat (často slyšíme o mateřském instinktu, v naší společnosti je také zavedeno, že o dítě se z počátku jeho života stará převážně matka), ale i muži a dokonce i děti – dívky stejně jako chlapci – už přibližně od devátého roku života. Matějček upozorňuje¹⁵ na to, že příroda si jen těžko mohla dovolit vybavit instinktem k pečování o potomstvo pouze ženy, byla by tak silně oslabena ochrana dítěte před nebezpečím, a tím přežití celého druhu.

Dítě se vyvíjí a jeho život se utváří v rámci sociálního prostředí, ve kterém vyrůstá. Na druhu raných podnětů závisí jeho pozdější schopnost řeči, chování, jednání a schopnost vytvářet vztahy. Až do 60. let se předpokládalo, že dítě – kojeneček nevnímá svět kolem sebe a pokud ano, stejně mu nerozumí. Tato představa přetrvává většinou mezi laiky i nadále. Je však již téměř 50 let dokázáno, že malé dítě není pasivní, ale že se jedná o „aktivního kojence“¹⁶, který je velmi citlivý k prostředí, ve kterém žije. Má už od narození schopnost vnímat řeč – a zcela ji odlišovat od všech ostatních zvukových podnětů, vnímá atmosféru – náladu světa kolem sebe apod. Je tedy velmi důležité, jaké prostředí pro dítě jeho okolí vytvoří.

Prostředí kojence představuje v první řadě matka – jak upozorňuje profesor Matějček¹⁷, nejedná se vždy o matku jako takovou, ale o člověka, kterého nazývá „mateřská osoba“ nebo také v množném čísle „jeho lidé“. Jde o toho, kdo se dítěti zpočátku nejvíce věnuje a uspokojuje jeho základní potřeby – přičemž nejde ani tak o potřeby biologické (krmení, přebalování), ale hlavně o uspokojení psychické potřeby jistoty a bezpečí. Podobně Smahel, když zmiňuje matku v souvislosti s vývojem dítěte v kojeneckém období, hovoří o slově matka jako o pojmu, kterým „nerozumíme výlučně

¹⁵ Viz. Matějček. Co děti nejvíce potřebují. s.13

¹⁶ viz. Smahel 13

¹⁷ viz. Matějček. Co děti nejvíce potřebují. s 14

tělesnou matku, ale primární blízkou osobu, která se o dítě trvale rozsáhle stará¹⁸. Biologické rodičovství jako takové, založené pouze na genetické bázi, stojí tedy v pozadí za rodičovstvím psychologickým, jehož základem je citové přijetí dítěte. „Dítě za své rodiče přijímá ty, kdo se k němu mateřsky a otcovsky chovají a mají je rádi.“¹⁹

3.1 Úkol a jeho zvládnutí jako nutná podmínka vývoje

Během svého vývoje prochází dítě nejrůznějšími obdobími a význam, který pro něj mají jeho rodiče jako jednotlivci i rodina jako celek se proměňuje. Čím je dítě mladší, tím více je odkázáno na péči svého okolí a tím významnější roli pro něj jeho rodiče hrají. Nedostatek péče v raných vývojových fázích má vliv na celý budoucí život dítěte a může být mnohdy závažnější než nedostatek v pozdějším věku.

Vývoj dítěte probíhá v určitých fázích. Každá z těchto fází je charakterizována určitým stupněm tělesného i duševního vývoje. Změny ve vývoji neprobíhají náhle, ale postupně a charakteristikou každého stupně vývoje je dosažení nějaké úrovně, zvládnutí nějakého úkolu. Elliot a Place píší, že úspěšné dokončení úkolů jedné fáze vývoje není nutnou podmínkou pro zvládnutí fáze následující, ale dodávají, že dítě je do následné fáze vývoje mnohem lépe vybaveno, pokud prošlo úspěšně celou předchozí etapou. Úkoly z každé předcházející fáze jsou totiž pomocnými stupni k dalším etapám vývoje a jejich zvládnutí tak činí mnohem snazším. Problémy či zvraty v jednom období mohou vést k nedostatečnému rozvoji některých schopností a tím k následným problémům v dalším vývojovém stadiu.

3.2 Vztah k matce jako základ zprostředkování vnějšího světa

Ačkoli se kojeneček rodí aktivní a s určitou schopností vnímat svět kolem sebe, jeho schopnosti jsou velmi omezené. Tak jako je holé přežití malého dítěte v rukou jeho rodičů – vychovatelů, je v jejich moci také to, jak dítě pozná a pochopí vnější svět. Prostor, do kterého se dítě narodí, je pro něj a jeho schopnost poznání neúměrně velký a složitý. Je tedy nezbytné, aby někdo (a kdo jiný než rodič či jiný vychovatel dítěte by to měl být) hrál roli jakého si zprostředkovatele mezi dítětem a tímto světem. Dospělé osoby, které o dítě pečují, tak musí vytvářet přiměřené podmínky proto, aby byl svět kojenci srozumitelný. To činí většinou nevědomky – dívají se (při běžných činnostech jako krmení nebo přebalování) na dítě ze vzdálenosti cca 45 cm, pokud s ním ale mluví,

¹⁸ Smahel.12

¹⁹ Smahel. s.16

zmenší tuto vzdálenost na pouhých 25 cm, což je vzdálenost pro kojence ideální, zvyšují hlas (zvláště muži) pokud na dítě hovoří, protože dítě lépe vnímá vyšší tóny atd. Rodiče tak svým dětem poskytují nejen rozmanité podněty, ale také tyto podněty nevědomky upravují tak, aby je dítě mohlo optimálně zpracovat.

Dítě má už v době kolem jednoho týdne po narození schopnost propojovat smyslové vjemy – otáčet se za zvukem, natahovat ruce k tomu, kdo k němu přichází a mluví na něj – všechny tyto schopnosti jsou ale rozpoznatelné teprve skrze vztah k nějaké osobě. V nejrůznějších výzkumech bylo prokázáno, že dítě pozoruje tvář matky déle než tváře neznámých lidí, rozezná také matčin hlas a pokud matka na dítě mluví, dívá se na ni déle než když mlčí.

V rámci vztahu s blízkou osobou – matkou zažívá dítě pocit vlastní aktivity. Začíná si postupně uvědomovat, že reakce okolí nějak souvisí s jeho vlastním chováním. Skrze reakci na svou aktivitu poznává, že může něco způsobit. Tím, jak dítě tuto souvislost prožívá, vytváří si postupně očekávání těchto reakcí.

Podle Eriksona je základním pocitem, který musí dítě prožít v kojeneckém věku, důvěra. Oproti němu vytvořili Matějček a Langmeier²⁰ seznam pěti základních potřeb (viz. Kap.1), ve kterém uvádějí potřebu prvotních citových vztahů. Ta si je s Eriksonovým pojetím pocitu důvěry velmi blízká.

Aby bylo dítě ve svém pozdějším životě schopné vytvářet funkční vztahy, důvěřovat světu a lidem, musí mít zkušenost s takovými harmonickými vztahy již na počátku svého života. Musí mít kolem sebe svět, který odpovídá na jeho potřeby, a tím mu dodává pocit jistoty a bezpečí. S každou uspokojenou potřebou roste důvěra dítěte v mateřskou osobu, a tím také v celý svět. Tento specifický vztah k matce se během celého prvního roku života dítěte prohlubuje – postupně se také rozvíjí schopnost dítěte komunikovat s vnějším světem. Od třetího měsíce života už dává dítě výrazně najevo své pocity – radost, zvědavost, potěšení, zklamání – a od sedmého měsíce dokáže dávat najevo např. rozhořčení z matčiny nepřítomnosti apod. Dítě má také schopnost rozlišovat známé a neznámé – neznámé věci a neznámí lidé v něm vyvolávají strach a úzkost, která ale může být zažehnána přítomností někoho z „jeho lidí“. Matějček píše, že základem získání důvěry v okolí je schopnost okolí uspokojit potřeby jedince - kojeneček přibližně do půl roku života má být ubezpečován ve své důvěře tím, že uspokojování jeho potřeb nebude odkládáno: „Uspokojit jeho potřeby máme tehdy,

²⁰ viz. Matějček. Co děti nejvíce potřebují s.37 a nasl.

když vzniknou, a ne až když snad jejich neuspokojení vyvolalo úzkost, pocit ohrožení, beznaděj.²¹ Podle něj je zcela zbytečné zabývat se v době, kdy je dítě kojencem, myšlenkami na to, že bychom ho mohli rozmazlit – v tomto období jde především o to, aby dítě neustále prožívalo pocit jistoty a bezpečí.

3.3 Nepřiměřená péče

Dítě kolem sebe potřebuje mít prostředí, které mu odpovídá na jeho potřebu lásky. Toto prostředí nesmí dítě ani jednostranně přehnaně zatěžovat, ale ani zanedbávat jeho potřeby.

Přehnaná péče, která je jednostranná a nereaguje na dítě a jeho vyjadřování potřeb, bere dítěti možnost uvědomit si svou vlastní aktivitu. Pro zdravý vývoj dítěte je nezbytné nezůstávat „žít v matce jako svém obklopujícím světě“²², jak tomu bylo před narozením, ale zakusit okolní svět skrze vztah s matkou jako důvěryhodný a bezpečný. Schopnost dítěte uvědomit si, že je samostatná bytost, která svým chováním vyvolává reakci interakčního partnera, je potlačena, pokud je dítě zahrnováno matčinou péčí nadměrně a ve chvílích, kdy tuto péči nepotřebuje – nežádá o ni. Nedostatečně osvojený poznatek vlastní autonomie pak může být zdrojem frustrace stejně jako péče nedostatečná.

Nedostatek péče o dítě v prvním roce jeho života nabourává pocit základní důvěry. Pokud dítě nemá zakódováno, že svět je bezpečné místo – místo, kde jsou „jeho lidé“, vyvolává to v něm nepříjemné, často úzkostlivé pocity. Touha po pocitu bezpečí, která nebyla uspokojena během raných vývojových fází pak může přetrvávat do dalších vývojových stádií jako nadměrná snaha po závislosti a ochraně.

Frustrace během této vývojové fáze má velmi závažné dopady na celý život člověka. V prvním roce života mohou být pravděpodobně položeny základy osobnosti charakteristické uzavřeností vůči okolnímu světu, chybějící životní odvahou a strachem ze samostatnosti. Do dospělosti pak mohou tyto rané frustrace přetrvávat jako neschopnost prožívat city, porucha pocitů sebehodnoty, selhání ve vztazích, chorobná snaha po moci a velikosti, nenasytné přání po přitakávání a obdivu, deprese a vnitřní duševní prázdnota – což bývá souhrnně označováno jako symptomy narcistické poruchy osobnosti.

²¹ Matějček. Co děti nejvíce potřebují. s. 35

²² Smahel. s.18

3.4 Paradoxní životní úkol

V době kolem 5. měsíce věku nastává ve vývoji dítěte výrazný zlom. Za předpokladu správného vývoje už získalo dostatečný pocit jistoty a bezpečí ze svého vztahu s matkou a v tomto věku se začíná odpoutávat od původní symbiózy s ní. Dítě se snaží budovat si svou vlastní autonomii – toto osamostatňování probíhá postupně až zhruba do dvou let věku. Paradox této vývojové fáze je dán tím, že dítě je schopné se od matky odpoutat jen do té míry, do jaké s ní před tím vybudovalo bezpečný vztah. Jistota, která byla zbudována na počátku života, musí zůstat plně zachována, dítě nesmí mít pocit vyloučení z původního vztahu. Pokud byla mateřská péče přehnaná nebo naopak nedostatečná, vztah s matkou nebyl vybudován dostatečně pevně (nebo je naopak příliš svazující) a v dalším životě na něj nelze navázat – nabalovat další vztahy.

V tomto období se stále více stupňuje aktivita dítěte, to se snaží poznávat stále větší část okolního světa. Celý tento proces je založen na důvěře, kterou dítě během dosavadního života prožilo – okolní svět se mu jeví sice neznámý, ale relativně bezpečný, až dosud byl reprezentován matkou (která pro dítě znamená bezpečí) a její přítomnost dokáže i nadále tuto bezpečnost dodávat.

3.5 Otec – třetí osoba rozšiřující omezený svět matka – dítě

V období těsně po narození je dítě převážně fixováno na jedinou osobu – matku. Jak si ale začíná všimnout svého okolí, rozšiřuje se tato jediná mateřská osoba na další lidi z bezprostředního okolí. Tyto další osoby pak výrazně zjednodušují proces odpoutávání se od matky – matka není vnímána jako jediný zdroj bezpečí, existuje vědomí existence dalších blízkých osob. Smahel píše o trojúhelníkové vazbě matka – otec – dítě a upozorňuje na současnou situaci rodiny, kdy otec tráví většinu dne mimo domov. Tím se vytváří cosi jako „malý matriarchát“ – jediná identifikační vazba, kterou dítě má, je vazba k matce²³.

Nepřítomnost otce, a tudíž omezení bezpečného světa pro dítě na vazbu s matkou, znesnadňuje vnitřní autonomii dítěte, a tím zatěžuje budoucí párové vztahy, které dítě vytvoří. Pokud se vztahová dvojice dítě – matka rozšíří na trojúhelníkovou vazbu matka – otec - dítě, umožňuje to dítěti prožívat mnohem bohatší vztahovou formu. Pokud jsou vazby nenarušené, všechny vztahy jsou na stejné úrovni. Dítě si tak postupně uvědomuje, že „jeho lidé“ nemají jediný, mateřský vztah k němu, ale že mají

²³ Viz. Smahel 35 a násl.

také nějaké vztahy mezi sebou. Pokud je vztah k rodičům zdravě vybudován, vazby jsou dostatečně silné a dítě se necítí zraněné a odstrčené ani ve chvíli, kdy zjišťuje, že není středem všech vztahů, které se kolem něj odehrávají. Učí se tím, že milovaná osoba se dá sdílet s někým dalším, aniž by to znamenalo její ztrátu.

Pokud dítě zažívá některý z těchto vztahů narušený (vztah rodičů k dítěti je nedostatečný, rodiče nejsou přítomni, když je dítě potřebuje nebo je porušený vztah mezi rodiči), není takový vztah pro něj rozvíjející. Může tak vznikat několik druhů problémů – jeden z rodičů je chápán jako postradatelný, vyvíjejí se vůči němu negativní pocity, někdy pocity viny nebo strach, vzniká pouze jediná identifikační vazba, která znesnadňuje proces autonomie.

Zrušení fixace na matku v rámci prohlubování vztahu k otci a dalším lidem může podpořit proces přeměny důvěrného a láskyplného vztahu ve vlastní životní energii. Pokud se nám ale odpoutání od matky nepodaří, ztěžují se všechny naše budoucí vztahy, zůstáváme „věčným kojencem“, který se jen obtížně osvobozuje z poddanství všech možných autorit a stále hledá matčinu náruč a podporu²⁴.

3.6 Vývoj po 1. roce života

Po prvním roce dochází k výraznému rozvoji autonomie. Rozvíjí se také představivost. Dítě se stává kreativním, přibližně od 18. měsíce si dokáže vybavovat věci, které nejsou v danou chvíli přítomny. Během hry využívá vlastní prožitky a vztahové procesy, které zatím poznalo ve vlastním životě. Hra zaujímá během dalších let života dítěte hlavní prostor, předškolní věk je často označován jako „věk her“ - hra se zde stává základem poznání vnějšího světa, dítě se jejím prostřednictvím rozvíjí.

Ve třetím roce je dítě schopno samostatného volného pohybu po prostoru, zdokonaluje se také schopnost řeči. Zároveň s tím se také objevuje možnost dalšího poznávání okolního světa. Začínají se rozvíjet emoce. I nadále hrají rodiče zásadní roli v procesu odpoutání dítěte – jeho úsilí je třeba podpořit pocitem bezpečí. Čím víc důvěry zakusíme během prvního roku života z přítomnosti matky a během druhého a třetího roku z obou rodičů, tím lépe se později zdaří naše definitivní psychické i prostorové odpoutání se od matky.

Ve věku od tří let si dítě začíná plně uvědomovat rozdíly mezi já a ne-já. S tím souvisí nutnost osvobodit se od prosazování sebe sama, pochopení pro pocity druhých a

²⁴ Viz. Smahel. s.42

rozvíjející se schopnost empatie. V tomto období se znovu připomíná základní důvěra ve druhé a svět – jen pokud je tato důvěra dostatečná, může na ní být založena i důvěra v sebe sama, která je základem pro odpoutání se od svého já.

Kolem asi pěti let věku si dítě osvojuje schopnost ovládat své impulsy – už jimi není plně ovládáno. Naučí se tak postupně např. tiše sedět a naslouchat – což je jedním z předpokladů školní zralosti. Začíná chápat souvislost mezi příčinou a účinkem, vzájemné vztahy a to, že jsme jimi propojeni a učí se sdělovat své pocity.

3.7 Pohlavnost

Mezi třemi a šesti lety si děti začínají uvědomovat rozdíly v rolích pohlaví. V této fázi je opět klíčová role členů rodiny – v ideálním případě slouží dítěti matka a otec jako vzory pro pochopení mužské a ženské role. Ve vztahu k rodičům dítě také rozeznává svou příslušnost k pohlaví a postupně rozlišuje všechny postavy na mužské a ženské. Toto rozlišování začínají provázet také pocity lásky, přitažlivosti, žádostivosti nebo žárlivosti – v ještě ne zcela zralé dětské podobě, a na této úrovni si také dítě vytváří představu o vzájemném vztahu a jednání dospělých mužů a žen.

Rodičovské vzory jsou velmi významné a jejich nepřítomnost znamená pro dítě vážný handicap, který může někdy způsobit i deprivaci. Od rodiče stejného pohlaví se dítě učí chování ve vztahu k jedinci pohlaví opačného. Vliv na pozdější schopnost budování vztahů má také sourozenecká konstelace (podle různých výzkumů má nejpravděpodobnější úspěch manželství muže, který má mladší sestru a ženy, která má staršího bratra).

V tomto období by dítě mělo definitivně ustoupit ze svého egocentrického dětského myšlení, jednání a chování. Vědomí okolních vztahů – vztahů mezi matkou a otcem, případně rodiči a sourozenci, mu dává vědět, že matčina péče není určena výhradně jemu, že je třeba respektovat také potřeby ostatních lidí a jejich vztahy.

3.8 Školní věk - dítě jako samostatná osobnost

S nástupem do školy, tedy asi od sedmi let věku, dítě postupně dozrává k jakési duševní celosti. Roste do samostatné, zodpovědné osobnosti, schopné rozhodování. Již se mu plně daří porozumět druhým a také se jim přizpůsobovat. K dospělým lidem kolem sebe se začíná chovat jako rovnocenný partner.

Tato změna pohledu na dospělé osoby se projevuje hlavně ve vztahu k rodičům. Dítě upouští od dosavadní nediferencované vazby k dospělým osobám ve své blízkosti a

přebírá roli dítěte ve vztahu ke svým rodičům a zodpovědnost za tento vztah. Dítě postupně přebírá odpovědnost za všechny impulsy a role ve svém životě a neponechává tedy tuto roli už ani rodičům. Pokud je vztah mezi dítětem a rodiči (nebo jen jedním z nich) příliš úzký, znemožňuje dítěti odpoutání se od nich (něj) a to zabraňuje vybudování nové autonomie ve školním věku (a může vést např. ke strachu ze školy).

Tím, jak se dítě dostává z rodinného kruhu do skupiny vrstevníků (dříve už v mateřské škole a nyní nově ve škole základní) začíná rodina ztrácet svůj vliv. Během dalšího vývoje pak místo rodiny jako primární sociální skupiny, která byla zcela zásadní po celou dobu dětství, postupně zaujme vrstevnická skupina.

3.9 Dospívání

Období dospívání je jednou z nejsložitějších fází vývoje. Dítě se mění v dospělého a prožívá vnitřní hluboký rozkol – na jedné straně je stále dítětem, které chce a potřebuje podporu a ochranu svých rodičů, na straně druhé už je samostatnou osobností, která chce sama rozhodovat o svém životě.

V této fázi vývoje dochází k dalšímu stupni osamostatnění se od rodičů. Dítě – teď už mladý dospělý – potřebuje dělat rozhodnutí a osvojovat si tak pocit zodpovědnosti za vlastní život. Stále ale potřebuje také osobu, která mu bude na blízku a bude ochotná mu pomoci, pokud to bude potřebovat. Potřebuje podpůrné ale ne poutající vazby.

Typickým znakem dospívání je snaha osamostatnit se a vymanit se z vlivu rodičů. Čím pevnější byly vztahy s rodiči, tím radikálněji se může tento proces jevit. Pokud se však rodiče snaží jeho průběhu bránit, může se stát, že tím dítě ovlivní natolik, že se bude snažit tento proces potlačit. Takové dítě pak ale zůstane nezralé, nesamostatné a v jeho dalším profesním i osobním životě to bude mít velké následky (školní a pracovní úspěšnost, hledání partnera apod.). Pokud není dítěti dán dostatečný prostor k procesu osamostatnění (rodiče zasahují do jeho soukromí) a také díl zodpovědnosti (stále častější rozhodování), je mu tím znemožněna výstavba jeho kompetencí.

V tomto období se rodina udržuje jako instituce, stále ještě zajišťuje mladého člověka po materiální stránce, její funkce jako prostoru intimity a emocionality se ale pomalu vytrácí. Mladý člověk už nehledá oporu v rodině, ale v partě – vrstevnické skupině.

Období dospívání se vyznačuje zvýšenou kritičností vůči rodičům i okolnímu světu. Vůči rodičům se projevuje i uzavřenost a odmítavost. Jejich rady jsou ze zásady odmítány, mladý člověk se přimyká k vrstevníkům a příp. k jiným významným dospělým. Ačkoli vystupuje sebejistě, je sám v sobě nejistý, snaží se vrstevníkům vyrovnat, v partě hledá oporu, pochopení a porozumění. Zjednodušení světa, kterého se dospívající dopouštějí, při tvoření svých skupin (striktní přiřazení se k jedné skupině a odmítnutí jiné jako nepřátelské) vytváří stereotypy, které pomáhají orientovat se lépe ve světě – jeho složitosti, názorové různosti atd. Parta plní v tomto období funkci základní identifikační skupiny, jakou měla v dětství rodina. Je ale jen dočasnou skupinou, která by už neměla figurovat v dalších vývojových fázích. V době, kdy mladý dospělý dotvoří svou vlastní identitu, měl by mít dostatečnou důvěru v sebe sama i bez opory takovéto skupiny.

Ačkoli dochází během dospívání také k pohlavnímu zrání, není ještě mladý člověk připraven vytvářet sexuální vztahy. Vztahy k osobám opačného pohlaví jsou zatím spíše krátkodobé. Mnohem významnější vztahy vytváří dospívající s osobami stejného pohlaví. Hledá partnera k rozhovorům, trávení volného času atd. Takové přátelství s osobou stejného pohlaví je velmi významné pro duchovní i duševní vývoj dítěte.

Mladý člověk vytváří svoji identitu z obrazu sebe sama a z toho, jak ho vidí ostatní. Postupně začíná vidět sebe sama jako osobu v prostoru a čase, klade si otázky po smyslu a souvislostech. Pokud byla identita vytvořena na dostatečném základu, je mladý člověk sebejistý a jeho nalezená identita je do dalších vývojových fází schopna otevřít se intimně a sdílet se s jinou takovou identitou. Vztah a identita jsou v poměru. Až je-li identita zajištěná, je člověk schopen opravdových vztahů.

4. Rodina, stres a rozvod

4.1 Co je to stres

Málokdo se během svého života dokáže vyhnout všem problémům a případně je řešit s úplným nadhledem. Stejně tak je tomu i v životě rodiny. V rodinném životě tak každý jedinec řeší své vlastní problémy – se školou, zaměstnáním apod., ale objevují se také problémy společné, související s rodinným životem.

Současná společnost klade na jedince vysoké nároky, život v ní probíhá rychlým tempem a člověk je tak permanentně vystaven určitému tlaku. Tento tlak a požadavky společnosti se projevují jako stres. Do jisté míry je stres vlastně pozitivní, jeho působení podněcuje člověka k vyšší výkonnosti. Se stoupající mírou stresu ale dochází k vyčerpání – sejde-li se více faktorů působících stresově, mohou přesáhnout únosnou míru, kterou je člověk schopen zvládnout. Stresové činitele lze jen těžko nějak zobecnit. Každý jedinec je citlivý na jiné podněty a jinou měrou, dokonce i reakce jednoho člověka se liší podle vnějších podmínek a momentální situace. Obecně je stresem to, co přesahuje schopnosti jednotlivce vyrovnat se se zvýšenou zátěží.

Mezi nejčastější stresory patří nedostatečný pracovní úspěch, problémy s dětmi, sexuální problémy, chudoba, společenská izolace atd. Rodina (manželé) prochází stresovými situacemi, které jsou zcela vázané na její vývoj – patří sem samotné uzavření sňatku, narození dítěte, jeho vstup do školy, odchod dítěte z domova, manželský spor a rozvod, úmrtí člena rodiny a jako nejvíce stresové je vnímáno úmrtí partnera.

Stejně jako jsou rozmanité reakce lidí na stres, jsou rozličné i příznaky stresu a jeho dopady na zdraví člověka. Stres se projevuje somaticky (bušení srdce, bolesti hlavy, poruchy spánku), v chování (nerozhodnost, zhoršená kvalita práce, útek do nemoci) a na úrovni citových změn (náladovost, omezení kontaktu s druhými lidmi, úzkostnost). Dlouhodobý nebo opakovaný stres se projevuje jako tzv. stresová nemoc. Je to vlastně soubor nejrůznějších nemocí, jejichž příčinou je stres - koronární onemocnění, hypertenze, vředová nemoc, alergie, sexuální poruchy, bolesti v zádech, ekzémy atd.²⁵

Možnosti obrany před stresem jsou omezené. Stresu se nelze úplně vyhnout, lze ale posilovat vlastní schopnost stresu čelit, přijímat obtížné situace a umět je překonat nebo se s nimi naučit žít. Schopnosti dospělého člověka v obraně před stresem jsou

²⁵ Viz. Vaníčková. s.6

mnohonásobně vyšší než schopnosti, které má dítě. To v obtížných situacích vyhledává své rodiče – jejich oporu, radu a pomoc.

4.2 Rodina - rozvod - stres

Situace, kdy dochází ke konfliktu mezi manželi je nesporně stresová – nejen pro rodiče, ale i pro dítě, příp. děti, které s nimi žijí. Nejzávažnější na celé situaci bývá její délka. Problém, jehož řešením je rozvod, nevzniká náhle, dlouho se rozvíjí a jeho konečným řešením nebývá ani rozvod sám.

V situaci, kdy manželské problémy postoupily tak daleko, že se rozvod stává jediným východiskem, stále ještě nelze předpokládat, že rozvodem dojde také k ukončení problémů. Rozvod není náhlým ukončením a vymizením vztahu mezi manželi, ale spíše jejich pozvolnou transformací. Ve většině případů tak i po rozvodu nadále přetrvává napjatá atmosféra plná stresu a nedochází k nijak výraznému obratu.

Dalším problémem je, že rozvod jako takový proběhne jen málokdy během jediného dne. Mnohem častěji se jedná o řadu soudních řízení, jehož předmětem je majetek manželů a především úprava poměrů k dětem (svěření dítěte do výchovy, stanovení styku s druhým rodičem atd.). Dítěte je podrobováno nejružnějším vyšetřením a výslechům a takováto atmosféra se přenáší i mimo soud – rodiče bojují o náklonnost a loajalitu dítěte, snaží se získat dítě na svou stranu konfliktu apod.

4.3 Dítě a stres z rozvodu

Během rozvodového konfliktu vzniká často v rodičích přesvědčení, že je třeba dítě před jejich vzájemným nedorozuměním chránit a konflikty řešit v jeho nepřítomnosti. Domněnka, že zachování relativního klidu alespoň před dítětem dítě uchrání před rozvodovým stresem, je ale mylná. Vřelost vztahů, která do té doby v rodině fungovala, vystřídává snaha zachovat alespoň konvenční zdvořilosti a toto dusivé klima je snadno postřehnutelné i dětmi – ačkoli rodiče mívají sklon tuto všímavost svých potomků podceňovat.

Děti své rodiče pozorují, všímají si jejich nonverbální komunikace a tento „podvod“ snadno odhalí. Situace se pro ně stává nepřehlednou a nesrozumitelnou, dává prostor pro jejich dohady a pocity viny. To, jak dítě postupně vnímá konflikty mezi rodiči, pomalu ničí obraz, který až dosud o svých rodičích mělo. A dítě si odnáší chování svých rodičů jako vzor nejen v době, kdy jsou oni k sobě milí, ale i z doby před rozvodem, během něho a po něm. Snadno se tak může stát, že si z tohoto období svého

života odnese nejrůznější mechanismy, které se začnou v jeho chování projevovat třeba až v období puberty či na počátku jeho dospělosti a budou mu činit značné problémy v oblasti jeho vlastních vztahů.

Velmi častým projevem problémů v rodině je u dětí zhoršení školního prospěchu. Dítě je v trvalém stresu, projevuje se na něm úzkost a napětí, a to vede ke zhoršení koncentrace. Dítě ztrácí svou citlivost a svědomitost. U chlapců se problémy ve škole částečně váží také na problémy s chováním – agrese, výbušnost apod., u dívek bývají méně nápadné a projevují se spíše úzkostnými stavy a stažením se do sebe.

Rozvod rodičů je dnes nejběžnější situací, která přináší dětem nadměrný stres. Výzkumy prokázaly, že u dětí, které prožily rozvod rodičů, existuje třikrát větší pravděpodobnost výskytu emočních potíží a problémů s chováním než u běžné populace. Rozvod je pro dítě zvláště nebezpečný také tím, že ne všechny jeho důsledky se projevují okamžitě. Warshak k tomu píše: „Rozvod v nich (v dětech) zanechává psychická zranění, jejichž jizvy vzdorují uzdravení i přes delší časový odstup.“²⁶

²⁶ Warshak. *Revoluce v porozvodové péči...* s.56

5. Rozvod

5.1 Co je rozvod

Rozvod bývá často chápán jako sociálně patologický jev. Manželství je přeci společenstvím trvalým – tak to ostatně tvrdí i zákon²⁷ – a tudíž by něco takového nemělo běžně existovat. Musíme ale chtít nechtít připustit, že existují situace, kdy je situace v rodině neúnosná jak z hlediska rodičů, tak z hlediska dítěte a kdy setrvání v manželství přináší mnohem více komplikací, než rozvod (taková situace nastává zejména tam, kde je jeden z rodičů závislý na alkoholu nebo jiných drogách, v rodinách kde dochází k fyzickému násilí – ať už mezi rodiči nebo na dětech, ale také v rodinách, kde jsou rodiče trvalými konflikty vystaveni nadměrnému stresu, který se přenáší na děti). Mělo by být zřejmé, že rozvod není řešením jakékoli manželské krize, je ale jakýmsi východiskem ze stavu, který se jinak jeví jako neřešitelný.

Dnešní doba, kdy se počet rozvodů stále zvyšuje (rozvodem dnes končí přibližně každé třetí manželství), působí občas tak, že si lidé zvykli řešit své partnerské kolize rozvodem, místo aby se je snažili překonávat. Na tom může být určitě mnoho pravdy. Tato práce ale nechce zkoumat to, proč k rozvodům dochází a jak tomu zabránit. Musíme připustit, že ať už jsou rozvody, ke kterým dochází, nevyhnutelné či nikoli, jsou jimi každoročně postiženy desetitisíce dětí. Pokud už tedy rozvodová situace nastala, nepřemýšlejme o tom, jak bylo možné se jí vyhnout, ale o tom, jak se v ní zachovat, aby co nejméně postihla všechny zúčastněné – manželé, kteří se rozvádějí, jejich děti, jejich rodiče a další lidi v jejich okolí.

5.2 Rozvod z hlediska práva

Rozvod je právní forma ukončení manželství. Zákon o rodině připouští podle § 24 rozvod manželství, pokud je manželství tak hluboce a trvale rozvráceno, že nelze očekávat obnovení manželského soužití. Ale podle § 25 nelze manželství rozvést, dokud nenabude právní moci rozhodnutí o úpravě poměrů nezletilých dětí pro dobu po rozvodu. Toto rozhodnutí vydává soud (Rozhodnutí o úpravě výkonu rodičovské zodpovědnosti) a nebo může být nahrazeno dohodou rodičů, která také potřebuje schválení soudu. Pokud o svěřeni dítěte rozhoduje soud, bere ohled hlavně na zájem

²⁷ Manželství chápe Zákon o rodině, č. 94/1963 Sb. ve znění pozdějších předpisů (dále jen Zákon o rodině), § 1, jako trvalé společenství muže a ženy založené zákonem stanoveným způsobem a za jeho hlavní účel považuje založení rodiny a řádnou výchovu dětí.

dítěte (jeho vlohy, schopnosti a vývojové možnosti) a přihlíží k životním poměrům rodičů (výchovným schopnostem a odpovědnosti rodiče, stabilitě budoucího výchovného prostředí, k hmotnému zabezpečení ze strany rodiče včetně bytových poměrů a ke schopnosti rodiče dohodnout se na výchově dítěte s druhým rodičem). Podle § 26 odstavce 5 soud vždy bere v úvahu, kdo dosud o dítě řádně pečoval a dbal o jeho výchovu po stránce citové, rozumové a mravní. Vždy musí být respektováno právo dítěte na oba rodiče a udržování pravidelného osobního styku s nimi. Podle § 27 nepotřebuje dohoda o styku rodičů s dítětem schválení soudem. Pokud se ale rodiče nedohodnou, soud může styk rodičů s dítětem upravit (vyžaduje-li to zájem dítěte) a je-li to nutné, může soud styk dítěte s rodičem omezit nebo i zakázat. Zákon dále udává, že pokud se poměry v rodině změní, může soud i bez návrhu změnit rozhodnutí nebo dohodu rodičů o výkonu jejich rodičovských práv a povinností.²⁸

V našich podmínkách je po rozvodu dítě většinou svěřeno do péče matky a otec se tak stává jakýmsi „dálkovým rodičem.“²⁹ Existuje ale také možnost, kdy se rodiče i nadále podílejí na péči o děti společně. Právní forma takového uspořádání se nazývá společná nebo střídavá výchova.³⁰ Společná péče probíhá tak, že se rodiče na péči o dítě podílejí a nadále o něj pečují „rukou společnou a nerozdílnou“³¹. Střídavá výchova se realizuje tak, že se po určitém časovém úseku, který si rodiče stanoví, dítě stěhuje od jednoho k druhému. Má tak dvě bydliště a oběma rodičům je ponechána možnost každodenní péče o dítě. Nutnou podmínkou takového uspořádání je blízkost trvalých bydlišť matky a otce a především jejich schopnost nadále spolu vycházet a dokázat se dohodnout.

5.3 Rozvody a statistika

V roce 1930 bylo v tehdejším Československu povoleno 5 609 rozvodů (4,3 % z počtu uzavřených manželství v témže roce).³² Již od 70. let se počet rozvodů celoevropsky zvyšuje³³. V devadesátých letech dosáhl počet rozvodů 33 000 a

²⁸ Zákon o rodině § 28

²⁹ Toto označení pro toho z rodičů (častěji otce), který opouští společnou domácnost a dále se na každodenní péči o dítě nepodílí používá I. Plaňava ve své knize Jak se nerozvádět.

³⁰ Podle §26 Zákona o rodině je taková forma výchovy možná „jsou-li oba rodiče způsobilí dítě vychovávat a mají-li o výchovu zájem (...), je-li to v zájmu dítěte a budou-li tak lépe zajištěny jeho potřeby.“

³¹ Novák. s. 42

³² viz Novák. s.9

³³ V roce 1950 bylo rozvodů 13 112 (9,8 % z uzavřených manželství), v roce 1970 bylo rozvedeno 24 936 manželství (19,7 %), 1990 to bylo 41 641 rozvodů (více než třetina uzavřených sňatků). Z hlediska samostatné České republiky stoupal počet rozvodu z 32 055 v roce 1990, 30 227 v roce 1993 a 30 939

procentem vyjádřená rozvodovost (poměr rozvodů vůči sňatkům uzavřeným v témže roce) se přiblížila 50%. V současnosti je v ČR asi 30tisíc rozvodů ročně a každý rok je tak rozvodem ohroženo více než 40 tisíc dětí.

Z demografických přehledů vyplývá, že čím delší je manželství, tím menší je pravděpodobnost rozvodu. Během devadesátých let ale začíná přibývat i rozvodů u dlouhotrvajících manželství. Kniha Sňatečnost a rodina upozorňuje na to, že míra ohrožení rozvodem není lineární - u mladých párů ve věku okolo 20 let je vysoká (mají určité charakteristiky chování odpovídající určité sociální skupině, jejich osobnostní vývoj ještě nemusí být zcela dokončen a hrozí u nich, že po čase výrazně klesne míra jejich vzájemného porozumění), u párů okolo 25 let klesá a narůstá u párů nad 30 let. Předpokládá se, že i při současné vysoké míře rozvodovosti zůstává 70 – 80% lidí v prvním manželství.

Novák ve své knize Rodičovské judo uvádí nejfrekventovanější důvody k dlouhodobému manželskému rozkolu a potažmo také rozvodu v tomto pořadí³⁴:

- Rozdílné názory na trávení volného času
- Nedostatek společných zájmů
- Rozdílné názory na práva a povinnosti v domácnosti
- Mimomanželský vztah partnera
- Rozpory ve finančním hospodaření
- Nespokojenost v intimním soužití
- Mimomanželský vztah vlastní
- Nedostatek tolerance ze strany partnera
- Hrubé jednání partnera
- Rozdílné názory na výchovu dětí
- Charakterové vady partnera
- Žárliivost partnera
- Závislost na alkoholu u partnera
- Partner nemůže mít děti

Rozvody vycházejí většinou z iniciativy žen - v 70. letech podávaly ženy 2/3 žádostí o rozvod, v 90. letech už jsou to 3/4. To souvisí se zvyšující se samostatností

v roce 1994 až k počtu 31 135 v roce 1995. Roku 1996 již počet rozvodů v ČR překročil hranici 33 000, od té doby počet spíše stagnuje.

³⁴ Novák, s. 10

žen – ženy se stále více uplatňují na trhu práce, jsou schopny se o své děti postarat a zajistit je i po finanční stránce, role ženy pečující o děti v průběhu manželství je po rozvodu zachována. Dítě bývá po rozvodu svěřeno do výchovy ženě přibližně v 85% případech (zbylých 15% náleží případům, kdy je dítě svěřeno otci, jiným příbuzným nebo jsou sourozenci mezi rodiči rozděleni).

5.4 Co rozvodu předchází

Rozvod není problémem, který přichází z ničeho nic. Předchází mu řada nejrůznějších problémů v partnerském vztahu, které mohou trvat různě dlouho a mohou mít různou intenzitu. Obecně se rozlišují tři stádia rodinného rozkolu. Jsou jimi nesoulad, rozvrat a rozvod.³⁵

Manželský nesoulad (někdy také rodinný nesoulad) vzniká z více méně podstatných rozporů. Je poměrně běžným jevem ve velké části rodin a prokazuje se sníženou schopností partnerů hledat a nacházet přiměřené kompromisy. Manželský rozvrat je stádiem závažnějším, dochází k němu ale již méně často. V této fázi je již postižena některá ze základních funkcí rodiny (emoční, ekonomická, výchovná). Tento stav může být akutní nebo dlouhodobý. V některé své fázi může mít vyústění ve formální ukončení manželství – dostává se tak do třetí fáze, kterou je rozvod. Mezi rozvody rozeznává Matějček rozvody deklarované (situace, kdy byl podán návrh na rozvod,; do děje, který byl dosud součástí rodinného života, vstupují veřejné instituce - soudy, právníci, oddělení péče o dítě apod.) a rozvody nedeklarované (návrh na rozvod podán nebyl, ale rodina žije trvale ve stavu rozvratu s výrazným narušením některých rodinných funkcí).

Během doby, kdy konflikt vzniká, se postupně vytrácí schopnost partnerů komunikovat a řešit vzájemné problémy. Pokusy o záchranu manželství tak mívají s narůstajícím a déletrvajícím konfliktem stále menší šanci. Rozvod se pak jeví jako jediné řešení. Často se ale v této fázi projevuje značné přecenění významu rozvodu a jeho vlivu na zlepšení situace. Rozvod znamená změnu v uspořádání života všech členů rodiny, přináší často změny ve finanční situaci rodiny, může obnášet změnu bydliště (domova a školy), pro dítě bývá často spojena se ztrátou jednoho z rodičů (i když tato ztráta není definitivní, je-li dítě svěřeno do péče jednoho rodiče, druhý zůstává jaksi stranou a přestává patřit do každodenního života dítěte). Je tedy na jedné straně řešením

³⁵ viz Dunovský. s. 209 a podobně také Matějček. Děti, rodina a stres. s. 133

manželského konfliktu, ale na straně druhé přináší mnoho nových situací, které jsou velmi zátěžové pro všechny členy rodiny.

Praxe také ukazuje, že jen málokdy je rozvod skutečně očekávaným řešením konfliktu. Mnohem častěji se totiž objevují pokrčující spory mezi rodiči – začínající už u rozvodových stání, řešící rozdělení majetku, svěřeni dětí do péče, výši výživného a úpravu styků dítěte nebo dětí s rodičem, u kterého trvale nežijí. Mnoho konfliktů tak vyplývá na povrch teprve v době po rozvodu, a to zvláště v situacích, kdy se dítě stává prostředníkem mezi rodiči, je seznamováno s nejednotnými verzemi konfliktu, jedním rodičem ovlivňováno a popuzováno proti druhému atd.

5.5 Rodina po rozvodu

Rozvod je situace náročná pro všechny zúčastněné. Ačkoli může být v některých případech vysvobozením, častěji přináší nepříjemné pocity ztráty. S rozvodem se lidé jen velmi špatně vyrovnávají – některé zdroje uvádí, že ještě 6 let po něm se přibližně 25% lidí necítí s rozvodem dostatečně vyrovnáno.

Nejvýznamnější jsou změny, které vznikají z porozvodového uspořádání života. V naprosté většině případů se jeden rodič stěhuje pryč, končí tak jeho každodenní kontakt s dítětem (dětmi), druhý rodič sice s dětmi zůstává, ale bývá pohlcen vlastními problémy – ani on tedy dost často není dětem tak blízko, jak by bylo potřeba. Navíc je role „rodiče – samoživitele“ značně náročná, protože činnosti spojené se zajišťováním rodiny finančně, péčí o domácnost a o děti, které se dosud dělily mezi dva lidi, teď musí zvládat jeden rodič sám.

V souvislosti se svěřením dítěte do péče jednoho z rodičů Matějček upozorňuje na psychickou potřebu otevřené budoucnosti. Její naplnění je podle něj po rozvodu silně ohroženo. Potřeba otevřené budoucnosti je naplňována jen u toho z rodičů, který má dítě ve své péči: „Druhý z rodičů jen přihlíží, výchovně zasahovat nemůže (...). ...Nejde jen o fyzické odloučení. To psychologicky podstatné je odloučení jednoho z rodičů od osudu dítěte, od jeho budoucnosti, a tím do značné míry od budoucnosti své. ...Omezení možnosti jednat budí napětí. A neuspokojování základní potřeby vyvolává frustraci.“³⁶

Problémy dítěte související s rozvodem se nejčastěji projevují v době, kdy se jeden z rodičů stěhuje pryč. Tím okamžikem se rozvod stává pro dítě reálným a má pro

³⁶ Matějček. O rodině... s.33

něj konkrétní důsledky. To, jak se dítě se rozvodem vyrovná, závisí především na rodičích a jejich přístupu a schopnosti celou situaci zvládnout.

Tomáš Novák ve své knize *Rodičovské judo*³⁷ uvádí čtyři základní situace rozhodující o tom, jak se dítě zvládne rozvodu přizpůsobit. Jsou to vztah a péče, stabilita, pozitivní poselství a sociální opora. Jde tedy o to, aby si rodič, přesto, že prožívá tíživou situaci, byl vědom své rodičovské role, nezanedbával péči o dítě, ale ani se nechoval příliš ochranně a nepečoval o něj nadměrně (vztah a péče). Po rozvodu má být kladen důraz především na to, co zůstalo zachováno – tím se naplňuje pocit stability. Rozvod přinesl ztráty, jeden z rodičů odešel, smutek je v takovou chvíli přirozený a dítě na něj má právo. Zároveň by mu ale mělo být zdůrazňováno, že se nemění vztahy rodičů k němu, zůstávají zachovány určité rituály – např. ukládání ke spánku atd. Dítě svůj pocit z celé rozvodové situace prožívá také podle toho, jak ji vidí prožívat rodiče. Pokud rodič dokáže vidět situaci nikoli jako tragédii, ale jako výzvu, pomůže tím překonat náročné období také jemu (pozitivní poselství). Sociální opora je věcí širšího okolí, které dokáže dát dítěti i jeho rodiči pocit, že v něm mají stejnou oporu jako předtím. Takovou roli podporujícího sociálního okolí dokáží v mnohých případech velmi dobře zvládat prarodiče, pokud podpoří jak své dítě, které rozvodem prošlo, tak i vnouče (vnoučata), a tím pomáhají i podporovat stabilitu prostředí.

Warshak³⁸ uvádí 6 faktorů, které ovlivňují schopnost zvládnutí a vyrovnání se s rozvodem. Jsou mezi nimi rodičovské chování, věk dítěte, jeho základní temperament, předrozvodová osobnost dítěte, ekonomické okolnosti a geografická stabilita rodiny. Také on upozorňuje na roli prarodičů během rozvodu: „V citových zmatcích po rozvodu jsou rodiče příliš zaměstnání svými vlastními problémy, než aby reagovali na cokoli radostí, počítaje v to i jejich vlastní děti. To připravuje děti o hlavní zdroj jejich sebeúcty – schopnosti vnímat se jako zdroj radosti svých rodičů. Dědeček a babička, o jejichž potěšení z vnuků nelze pochybovat, nabízejí takové deprivaci neocenitelné protilátky.“³⁹

5.6 Dítě a rozvod

„Soužitím v úplné rodině se stálými rodičovskými osobami je dítě součástí celku, který je nějak strukturován a v němž jsou rozděleny role i pozice. Dítě v denních

³⁷ viz. Novák. s. 33

³⁸ viz. Warshak. *Revoluce...* s.62

³⁹ Warshak. s.57

i svátečních chvílích zažívá a vstřebává do své duše jednak zážitky spolupráce a kontaktů mezi rodiči, a tak získává určitý předobraz, model toho, jako mohou dva lidé spolupracovat, co je to mít se s druhým rád, akceptovat se.“ píše I. Plaňava v knize *Jak se nerozvádět*⁴⁰. Upozorňuje tím na to, jak je pro dítě nezbytné vidět kolem sebe dobře fungující vztahy a učit se z nich. Rozvod dítěti tuto možnost bere – pokud ne úplně, tak určitě z velké části. Dítě si muselo uvědomit (a to poněkud dříve, než by bylo pro jeho vývoj nutné), že láska není věčná – ani láska mezi jeho mámou a tátou, ta láska, na kterou ono spoléhalo a chtělo spoléhat celý život. „Představa dětí, že tu rodiče s nimi budou stále, je tak samozřejmá, že je opak prostě nenapadne. Když jeden rodič opustí domov, mnohé děti již nikdy nezískají ten pocit jistoty, který měly před rozvodem. Nemůžeš-li se spolehnout na své rodiče – základnu svého pocitu bezpečí – nemůžeš se pak spolehnout na nic. Život již není tak bezpečný, tak předvídatelný, tak jistý.“⁴¹

Rozvod narušil základní jistotu dítěte, kterou čerpalo z přítomnosti obou rodičů. To se samozřejmě projeví v jeho chování a jednání. V době po rozvodu je důležité pomoci dítěti tuto ztracenou jistotu alespoň částečně obnovit – dokázat mu, že je stále milováno a má stále matku i otce, ačkoli spolu nežijí. Projevy rozvodu v chování dítěte nemusí být trvalé. Záleží na tom, jak se rodina umí s nastalou situací vyrovnat – úpravou rodinných poměrů mohou symptomy vymizet, ale mohou také růst.

5.6.1 Změny v chování dítěte

Co cítí dítě, jehož rodiče se rozvádějí nebo rozvedli? Strach z budoucnosti, pocit, že nese na rozvodu vinu, vztek, že jeho rodiče nedokázali svůj vztah udržet, naději, že se vše zase změní k lepšímu.⁴²

Většina autorů se shoduje na tom, že děti z rozvedených rodin se projevují neuroticky. Objevují se u nich nejrůznější projevy prožitého stresu (deprese, pocity úzkosti, poruchy pozornosti, poruchy spánku, stažení se do sebe, zvýšená agresivita, snížená sociální adaptabilita, problémy s vrstevníky, zhoršení prospěchu a chování ve škole atd.) v závislosti na nejrůznějších okolnostech – nejčastěji věku a pohlaví. Obecně se s následky rozvodu vyrovnávají hůře chlapci než dívky.⁴³

⁴⁰ Plaňava. s.42

⁴¹ Warshak. s.59

⁴² viz Vaničková. s.11

⁴³ Tento údaj však může být poněkud zkreslující. Většinou jsou děti po rozvodu svěřovány do péče matky, ztráta otce – jakožto rodiče, který se podílí na každodenní péči – může být proto více frustrující pro chlapce. Některé prameny také uvádějí, že dívky – zvláště ve věku dospívání – nesou hůře odloučení

Různí autoři⁴⁴ uvádějí důsledky rozvodu projevující se v prožívání a chování dítěte rozdělené podle věku. Všichni uvádějí podobné dělení i jednotlivé symptomy přibližně stejně:

- **0-2 roky** – vývojové opožďení, problémy s pohlavní identitou, u batolat více projevů denního a nočního strachu
- **3-5 let** – regrese v chování (zhoršení již naučených hygienických návyků, stolování apod.), poruchy spánkového režimu, strach z odloučení od pečující osoby, výrazné změny nálad, agresivita, panovačnost a sebeobviňování, vynucování pozornosti
- **6-11 let** – psychosomatické poruchy, deprese, pocit ztráty, projevy hněvu a agresivita, pocity studu a viny, projevy hlubokého smutku, zhoršení školního prospěchu
- **12-18 let** – nejistota, pocity osamělosti, deprese, zklamání, pocity viny a selhání, delikvence, drogy, sexuální promiskuita, obavy z budoucnosti, vnímá situaci spíše černo-bíle (zlobí se na toho z rodičů, na jehož straně vidí vinu, projevuje oddanost druhému rodiči, pečuje o něj, domnívá se, že ho potřebuje, odsouvá na úkor toho vztahy s vrstevníky i školní povinnosti)

Separace rodičů během dospívání komplikuje dítěti situaci v níž se samo vyrovnává s emočními bouřkami, které s sebou dospívání přináší. Stres z rozvodu rodičů může posílit některé charakterové rysy dítěte a může spustit depresi či sebevražedné chování. Dítě dokáže vidět situaci komplexně, lépe jí rozumí a může k ní zaujmout jasný postoj. Jeho reakce na rozvod je složitější a nejednoznačnější.

5.6.2 Chyby v postoji rodičů k dítěti

Rozvod je pro dítě velmi komplikovanou situací. Pokud rodiče dítěti oznamují své rozhodnutí se rozejít a chtějí mu dát možnost výběru, se kterým rodičem chce zůstat, musí tak činit velmi opatrně. Od dítěte nelze chápat ani pochopení ani souhlas se situací, kdy se rodiče hodlají rozejít. Všichni autoři zabývající se rozvody doporučují

od matky a Warshak (in *Revoluce v porozvodové péči o děti*) uvádí, že pro děti bývá výhodné, pokud jsou svěřeny do péče rodiče stejného pohlaví.

⁴⁴ V tomto ohledu se téměř shodují Matějček, Wallersteina (in Novák. s.65), Elliot a Place atd.

rodičům oznamovat tuto nepříjemnou zprávu společně (pokud to jde, a nebo alespoň každý zvlášť, ale oba) a hlavně volit způsob přiměřený věku. Zejména Matějček ve své práci opakovaně upozorňuje na to, že dítěti se má říkat pravda – ne nutně úplně celá – upravená a zestručněná přiměřeně schopnostem dítěte, ale taková, aby se k ní (v případě potřeby) dalo postupem času přidávat a nemuselo se na ní nic měnit.

Plaňava⁴⁵ upozorňuje na mnohá úskalí situace kolem rozvodu. Pokud se rodiče nedokáží s rozvodem vyrovnat správně, hrozí, že zneužijí dítě a postaví ho doprostřed svého vlastního konfliktu. Dítě se stává prostředkem pro dosažení cílů a potřeb dospělého. Jeho zájmy jsou odsunuty stranou a s ním i role milujícího rodiče. Způsobů manévrování je několik:

- **Dítě jako poslíček** – tato situace vzniká často ještě před vlastním rozvodem, manželství je narušeno, rodiče spolu nekomunikují, dítě vyřizuje vzkazy od jednoho k druhému, byť jen do vedlejší místnosti (podobně může pokračovat i po rozvodu)
- **Dítě jako vrba** – situace může nastat před i po rozvodu, ruší generační hranici mezi dítětem a rodičem, rodič si z dítěte vytvoří kamaráda a důvěrníka, svěřuje mu své potíže a tím přetěžuje jeho ještě ne zcela zralou psychiku, vychovatel ztrácí svou výchovnou funkci
- **Dítě jako laso** – dítě je zneužito za účelem navrátit odcházejícího rodiče, rodič zveličí potíže, které dítě má (např. zdravotní nebo problémy ve škole) a spojí vznik těchto obtíží s nepřítomností či nedostatečnou péčí druhého rodiče
- **Připoutávání dítěte** – nadměrná péče o dítě a jeho přílišné omezení, z počátku působí rodič jako dítěti oddaný, milující, ale tato přehnaná péče znejistí dítě stejně jako nezájem rodiče o jeho potřeby
- **Dítě jako lano** – jeden rodič připoutává dítě k sobě a zároveň se snaží očernit druhého a dítě mu odcizit, to může probíhat formou podplácení, citového vyhrožování, trestání dítěte atd., kladný vztah k jednomu z rodičů je druhým rodičem trestán, dítě si musí vybrat, ke kterému se přimkne, dochází k pocitu, že nelze mít beztrestně rád oba rodiče – což v podstatě zpochybňuje všechny budoucí vztahy

⁴⁵ viz. Plaňava. s.46 a násl.

- *Dítě jako rukojmí* – tím rodičem, který odmítá rozvod je dítě využito jako rukojmí, je zneužita láska druhého rodiče k dítěti (tuto formu manipulace častěji používají matky, které se mohou opírat o fakt, že děti bývají soudem svěřeny častěji ženám), argumentují tím, že druhý rodič nemůže opustit dítě, které přece tak miluje – a dítě jeho

5.7 Rozvod a dědičnost

Nic nenasvědčuje tomu, že ten, jehož rodiče se rozvedli, se nutně rozvede také. Existuje ale mnoho výzkumů, které dokládají, že děti, které prožily rozvod svých rodičů, mají při vytváření a udržení vlastních vztahů (a tedy i manželství) více problémů, než ti, kdo takovou situaci během svého dětství neprošli. „Pokud dítě prožije své dětství šťastně, je větší naděje, větší pravděpodobnost, že jednou také připraví šťastné dětství svým dětem“⁴⁶ Opora a jistota, kterou nám dávají naši rodiče, nás ubezpečuje v tom, že jednou také dokážeme vytvořit podobný, harmonický svět pro své vlastní děti. Každodenní přítomnost matky a otce, kteří spolupracují, doplňují se a překonávají vzájemné neshody nás vede k důvěře v lidi a vztahy. „Psychologické výzkumy (...) dosti přesvědčivě ukázaly, že společná starost o dítě a zvláště angažovanost muže na péči o dítě od samého začátku, je velice vydatným, ne-li nejvydatnějším činitelem rodinné soudržnosti a stability, a tedy prevencí rodinných rozvratů a rozvodů.“⁴⁷ Co když nám ale naši rodiče tuto důvěru jaksi narušili, tím, že se rozvedli?

Warshak se zaměřuje zejména na fakt, že děti bývají ve většině případů po rozvodu svěřeny do výhradní péče matky, což značně komplikuje jejich vztah s otcem. Pro chlapce to podle něj znamená zásadní narušení budování jeho mužské identity⁴⁸ – nedostatek sebedůvěry, horší vycházení s vrstevníky atd., což se projevuje už od předškolního věku. „Šance mladého muže na úspěšnost jeho manželství je větší, pokud měl on sám jako dítě úzký vztah ke svému otci, viděl-li harmonický vztah mezi svými rodiči.“⁴⁹ U dívek dochází k výraznějším problémům z nepřítomnosti otce až v období dospívání a dospělosti – v době, kdy se významnými stávají vztahy s příslušníky opačného pohlaví. Dívky z rozvedených rodin trpí nedostatkem sebevědomí ve vztazích k mužům, nemají dostatečný pocit, že jsou atraktivní a že by

⁴⁶ Matějček. O rodině... s.10

⁴⁷ Matějček. O rodině... s.11

⁴⁸ Warshak. Revoluce... s. 138

⁴⁹ Warshak. Revoluce... s.38

mohly být milovány pro sebe samé. Podle Washaka⁵⁰ to souvisí především s pocitem odmítnutí prvním mužem v životě – vlastním otcem – a všechna další setkání s muži jsou viděna z toto úhlu pohledu, plného obav a podezření. „Výzkum ukázal, že manželství dívek vychovávaných pouze jejich rozvedenými matkami má zvýšenou pravděpodobnost končit rovněž rozvodem.“⁵¹

Celou problematiku následků rozvodu shrnuje Warshak citátem psychoanalytičky Ether Perlonové⁵²: „Zamilování je svou povahou rizikové... Aby člověk dosáhl skutečné intimity a vzájemnosti, musí vsadit na to, že se psychicky otevře. Ale tím, že se odkryjeme druhému, stáváme se zranitelnými. Zamilování a pozdější dosažení ryzí, nefalšované lásky tedy znamená schopnost důvěřovat sobě samému stejně jako tomu druhému (...)“ a dodává, že vybudování této důvěry k druhé osobě a otevření se jí je pro ty, kdo vyrostli v rodině rozvedené, velmi obtížné: „Obávají se vsadit na lásku právě proto, že si pamatují bolest svých rodičů, když se situace začala vyvíjet proti nim.“

Podobnou teorii o rozpadech manželství dětí z rozvedených rodin uvádí v několika svých pracích Matějček. Popisuje však poněkud jiné příčiny. Vychází z toho, že mladí lidé, kteří prožili rozvod svých rodičů, vstupují velmi brzy do manželství, což je pro ně formou úniku z rodiny rozvrácené. Mladí manželé ale projevují naivitu a nezkušenost – zejména v ekonomických aspektech založené rodiny. Tato mladá – nepříliš uvážená manželství – se velmi často rozpadají během relativně krátké doby (asi pěti let).

⁵⁰ Warshak. Revoluce... s.52

⁵¹ Warshak. Revoluce...s.142

⁵² viz. Warshak. Revoluce.. s. 53

6. Zmírnění dopadu rozvodu na dítě

Většina autorů, kteří se zabývají problémy rozvodů se shoduje na tom, že situace kolem rozvodu je vysoce stresová jak pro manžele, kteří jím procházejí, tak pro jejich děti. Existují situace, kdy je rozvod, ať už je jakkoli stresový, jediným přijatelným východiskem ze situace, která žádnému členu rodiny nepřináší užitek a jejíž důsledky jsou velmi negativní zvláště pro děti (jsou-li vystaveny psychickému či fyzickému týrání, či jsou-li jeho svědky apod.). Život v trvale konfliktním prostředí je pro dítě velmi zátěžovou situací a v případě, že se konflikty projeví např. jako psychické či fyzické týrání nebo zanedbávání, je pro dítě a jeho zdraví často nebezpečné, aby v takovém prostředí i nadále zůstávalo. S ohledem na tato fakta je třeba zdůraznit, že ne každá matka je matkou milující, že ne každý otec umí být dítěti oporou, zkrátka, že ne každý komu se dítě či děti narodily, je skutečně schopný, být jim dobrým rodičem. V takových situacích je nutné přistoupit k závažnějším opatřením, než je rozvod – děti mohou být rodičům odebrány, umístěny do náhradní výchovné péče a v některých případech může být styk rodiče s dítětem i zakázán.

Tato práce se ale věnuje situaci poněkud jiné. Podívejme se na situaci rodičů, pro něž je dále neúnosné setrávat v manželství, avšak jejich schopnost a snaha být svým dětem milujícím rodičem tím není nijak změněna (alespoň z dlouhodobého hlediska).

6.1 Co se děje v rodině, kde došlo k rozvodu

Dítě společně s rodiči prošlo obdobím rozkolu, zraňujícího rozvodu a porozvodového uspořádání, kterým se mění dosavadní život rodiny, její uspořádání a chod. Celá rodina prošla dobou nejistoty a úzkosti, která ale ještě nekončí. S ukončením manželství se ruší dosavadní rodina, dítě zůstává (alespoň ve většině případů) jen s jedním z rodičů – ztrácí každodenní kontakt s tím z rodičů, kterému není svěřeno do péče, v některých případech také širší rodinu z jeho strany, někdy se musí přestěhovat – s tím souvisí změna školy a odloučení od přátel.

Ačkoli to zní paradoxně, i rozvod může přinášet něco pozitivního. Pokud rodiče umí zvládnout náročnou životní situaci a umí se s ní vypořádat, mohou se stát pro své dítě vzorem. Rodina jako zdroj životních hodnot, umění komunikace atd. tak dítěti předává určité dovednosti i v nelehkých situacích. Pokud jsou rodiče schopni se

s rozvodem vypořádat⁵³ a začínají budovat nové vztahy, které nejsou zatíženy předchozím neúspěchem, mohou být dítěti příkladem citové vazby a inspirací pro jeho život, které z dlouhodobého hlediska převáží nad negativní zkušeností z rozpadu původní rodiny.

6.2 Jak dítě situaci prožívá

Rozvod je pro dítě zcela nepřírozený zásah do života. Svět, který byl až doposud jistý, se zhroutil a vzal to, co dosud považovalo za samozřejmé – matku a otce, kteří milují nejen jeho (ji), ale i sebe navzájem. Je pochopitelné, že taková situace nebude pro dítě nijak příjemná. Cítí mnoho rozporuplných pocitů, nejistotu, obavy z budoucnosti a s velkou pravděpodobností se zlobí na rodiče, kteří „to nezvládli“.

Tím, že k rozvodu došlo, bylo narušeno uspokojování základních psychických potřeb dítěte, mezi kterými dominuje pocit jistoty, bezpečí a lásky. Existuje velká pravděpodobnost, že dítě bude nadále žít jen s jedním z rodičů, a to mu bere (či značně omezuje) možnost rozvíjet a kultivovat své vztahy k opačnému pohlaví (pro něž jsou rodiče prvními vzory).

Organismus dítěte reaguje na stres, který během rozvodové situace prožívá, zhoršuje se školní úspěšnost, dítě ztrácí ctižádost, objevuje se bázlivost, neukázněnost, někdy se dítě začne projevovat agresivně, a tím je pak mezi ostatními méně oblíbené. Všechny tyto reakce jsou přirozené. I dítě potřebuje čas na to, aby se s obtížnou situací, kterou zažívá, vyrovnalo. Pokud mu rodiče nedají dostatek prostoru, aby projevilo své pocity, stává se situace ještě horší.

Dítě, které je stále otřeseno z rozchodu svých rodičů (a pravděpodobného odchodu jednoho z nich), se musí s novou situací postupně vyrovnat a teprve poté je možné chtít po něm, aby akceptovalo další změny, jako např. nové partnery svých rodičů. Takovéto počínání, které by přišlo příliš brzy, by jen zkomplikovalo snahu dítěte přizpůsobit se nové situaci a prohloubilo vzniklé problémy.

Nejhorší je pro dítě situace, ve které je i po rozvodu vystaveno pokračujícímu konfliktu mezi rodiči (viz. Kap.5). Ti se mohou pokoušet dosáhnout změny svěření do

⁵³ O způsobu, jakým se lze zdravě vypořádat s rozvodem, píše I. Plaňava v knize „Jak se (ne)rozvádět“. Tento způsob nazývá psycho-sociální rozvod a míní jím: „... sled procesů a úkolů, jejichž smyslem je vyrovnat se s rozpadem manželství tak, aby se minimalizovaly rozvodové ztráty i strádání a utvářely předpoklady k uspokojivému životu po rozvodu.“ (Plaňava. s.65) Psychosociální rozvod (někdy jen psychorozvod) je dlouhodobý proces, kterým se během dvou až tří let dosáhne prožití a odžití všech problémů s rozvodem spojených a tím proběhne rozvod nejen formálně, ale také do hloubky jako „rozvod duší i těl“.

péče, mohou se snažit si dítě „kupovat“ nejrůznějšími dárky nebo očerňují druhého rodiče. V dítěti tímto způsobem vzniká další řada rozporuplných pocitů a dochází u něj k chaotickému chápání světa a vztahů.

6.3 Aby se dítě cítilo lépe

Způsob, jakým se s rozvodem vyrovnají rodiče, má na dítě největší vliv. Výzkumy dokazují, že ačkoli rozvod nemusí u dítěte nutně vést k problémům, je tato možnost oproti běžné populaci vyšší. Děti z rozvedených rodin se hůře přizpůsobují vnějšímu prostředí, je u nich zvýšené riziko zneužívání návykových látek, více kriminálních činů v období dospívání a častěji se samy rozvádějí. Kromě samotného rozvodu však má na tyto projevy vliv mnoho dalších faktorů a nedá se tak přesně určit, jakým dílem je rozvod rodičů příčinou takového jednání. Bylo prokázáno, že děti zatažené do nenávistných rozchodů vyžadují intenzivnější pomoc než děti, jejichž rodiče si včas uvědomili, co jim rozvod přináší a co jím naopak ztrácejí.

Důležité je si uvědomit, že rozvodem sice končí manželství, ale nikoliv rodičovství manželů. Způsob, jakým rodiče před dítětem hovoří jeden o druhém, jak reagují na styk dítěte s druhým rodičem a jejich zájem o dítě vypovídají o opravdovosti vztahu k němu - milující rodič musí respektovat právo dítěte na oba rodiče. Stále ještě ale není výjimkou, že rodiče ani po rozvodu nejsou schopni se vzájemně na ničem domluvit. Pak vzniká velmi náročná situace, kterou vystihl citátem H. Michauxe T. Novák: „Je těžké kráčet po obou březích řeky naráz“.⁵⁴

Smyslem odborné pomoci v situaci rozvodu je vytvoření přátelské atmosféry mezi odloučenými rodiči. K tomu je zapotřebí množství trpělivosti, dobré vůle, odvahy a hlavně lásky – lásky k dítěti. Prvním krokem k takovému lidskému řešení je vyřešení otázek svěření do výchovy, placení výživného atd.

Elliot a Place navrhuje různé způsoby pomoci, které by měly vést k tomu, aby se situace dítěti co nejvíce ulehčila. Mezi nimi je skupinová terapie (sdílení pocitů, aktivní skupinová práce atd. pomáhají eliminovat problémy s chováním a zlepšují vztahy s vrstevníky) a individuální terapie (zabývá se pocity, postoji a také postavením dítěte v nově vzniklé rodině).

⁵⁴ Novák. s.61

Doporučení pro rodiče, kteří, ačkoli se rozvádějí, chtějí pro své dítě udělat to nejlepší, co mohou, shrnuli Matějček a Dytrich⁵⁵ do přehledných devíti bodů:

a) *Nepodceňovat vnímavost dítěte vůči rozvodu*

Ačkoli si to rodiče často neuvědomují, vnímá dítě rozvod vždy. Dětské projevy smutku mohou být různé, bývají odlišné od způsobu, jakým takovou situaci prožívají dospělí, ale není příliš pravděpodobné, že by si dítě nevšimlo odchodu jednoho z rodičů atd. Ukazuje se také, že rodiče bývají v době kolem rozvodu natolik zaměřeni na sebe a své problémy, že si neuvědomují změny v chování dítěte a ani to, že se oni sami k němu chovají nezvykle.

V případě, že konflikt pokračuje i po rozvodu, zvyšuje se riziko nepřiměřené zátěže pro dítě a jeho problémy se tak mohou stát mnohem hlubšími a trvalejšími. Velká část takových problémů není vidět hned, ale mohou se projevit později – až si bude dítě samo hledat svého životního partnera.

b) *Zachovat vědomí rodičovství*

Rodičovství se nedá zrušit. Být rodičem znamená zodpovědnost za vývoj dítěte. Chtějí-li rodiče vychovat své dítě v silnou a zdravou osobnost, měli by se také snažit zajistit, aby bylo v životě šťastné.

Základní otázkou, kterou by si měl rodič po rozvodu klást, je, zda to, co chce on, je dobré i pro dítě. „Ve zdravě fungující rodině uspokojují rodiče zcela přirozeným způsobem základní psychické potřeby dítěte. (...) V rodině neúplné nebo znova doplněné po rozvodu to samozřejmě je také možné - ale je to přece jen těžší a problematičtější.“⁵⁶ Pokud už dítě prošlo rozvodem rodičů, bývá pro něj životní výhodou, jsou-li mu po rozvodu zachováni oba rodiče.

c) *Zabránit pokračování konfliktu*

„Dítě si zvykne žít docela dobře ve dvou různých světech, pokud se mu nepřátelsky nemíchají.“⁵⁷ Hlavní podmínkou takového stavu po rozvodu, kdy konflikt už nepokračuje a rodiče jsou nadále schopni spolupracovat ve prospěch dítěte, je dobré zvládnutí rozvodu jako psycho-sociálního rozvodu „těl i duší“.

⁵⁵ Matějček, Dytrich: Děti, rodina a stres 139 a násl. a Přestáváte být manželi, ale zůstáváte rodiči. A také Matějček in: Dunovský. Sociální pediatrie, kapitola 21: Rozvody a děti. s.212 a násl.

⁵⁶ Matějček, Dytrich. Děti, rodina a stres. s.143

⁵⁷ tamtéž s.144

d) Vyvarovat se popouzení dítěte proti bývalému partnerovi

Rodiče by měli po rozvodu cílevědomě pracovat na odstranění vzájemného nepřátelství a zachovat se jako skutečně milující rodiče, kteří jsou si vědomi toho, že nesou zodpovědnost za zdravý vývoj dítěte.

„Situace po rozvodu k popouzení dítěte svádí, a to zvláště toho z rodičů, kdo má dítě soudem svěřeno do výchovné péče.“⁵⁸ Takovému rodiči totiž zůstala převážná většina výchovné síly. Druhý rodič vidá dítě jen občas – stává se tak vzdáleným. Takové jednání, jehož smyslem je znepřátelení druhého rodiče dítěti nebo dětem, je velmi škodlivé. Nedává mu (jim) do života dobrý základ (pro utváření vztahů ani mravních postojů).

e) Zachovat pozitivní obraz toho druhého

Nestačí nepopouzet a nemluvit o druhém rodiči špatně. Je třeba mluvit o něm dobře, podporovat vztah dítěte s druhým rodičem atd. Pro budoucnost dítěte je nezbytné vědomí toho, že oba jeho rodiče jsou dobří lidé, kteří sice nejsou spolu, ale nejsou pro to o nic méně dobří. Nejsou jeden dobrý a druhý špatný, jsou oba stejně hodnotní, se svými kladnými i zápornými povahovými rysy.

f) Zabránit kupování a podplácení dítěte

K tomuto jednání mají větší sklon ti rodiče, kterým nebylo dítě svěřeno do péče. Zaměňují citové potřeby dítěte za materiální. Citový vztah se ale nezakládá na způsobování příjemného, ale na poskytnutí pocitu jistoty a bezpečí.

Takovéto praktiky (kupování si přízně dítěte drahými dárky) bývají neúspěšné a hlavně se během nedlouhé doby obrací proti rodiči, který je praktikoval. Dítě si takový mechanismus osvojí a brzy se podplácení mění ve vydírání rodiče dítětem. (V tomto bodě Matějček varuje také před opačnou variantou, kdy je každý dárek od druhého rodiče považován za podplácení a v očích dítěte znehodnocován jako zbytečný a nepotřebný.)

g) Zařídít co nejlépe styk s druhým rodičem

O tom, jak moc jsou pro dítě podstatní oba rodiče, jsme se už několikrát zmínili. Tento bod s ním velmi úzce souvisí. Styk dítěte s rodičem, u kterého nežije, by měl být zařízen tak, aby všem zúčastněným přinášel užitek. Zde záleží především na porozvodovém upořádání (má-li dítě ve své péči jeden z rodičů nebo je-li dítě ve střídavé či společné péči obou rodičů).

⁵⁸ Dunovský. s.215

h) Opatrnost s náhradním rodičem

Rodiče bývají v době po rozvodu často zaměřeni na sebe sama a nevydařený vztah si chtějí kompenzovat vztahem jiným. Málokdy ale berou dostatečný ohled na dítě. Pro něj je příchod nového rodičovského partnera další stresovou situací (a ta bývá často umocňována tím, že rozvedený rodič očekává, že dítě si k nově příchozí rodičovské osobě vytvoří rychle vřelý vztah. To ale není tak snadné a rodič to musí respektovat).

i) Ujasnit dítěti situaci kolem rozvodu

Rozvodu jako rodinné krize není dítě nijak ušetřeno. Snažit se ho uchránit před tím, co se v rodině děje, se většinou nepovede. Navíc hovory o tíživé situaci pomáhají se s ní vyrovnat.

Dítě by mělo být přijatelným a přiměřeným způsobem informováno (rodič by měl umět zvolit vhodnou formu vzhledem k věku dítěte atd.) o tom, co se mezi rodiči stalo, jaký to bude mít dopad na jeho další život, co se pro něj mění a co naopak zůstává stejné. Matějček často upozorňuje na tzv. pravidlo „pravdy ve výchově“, které říká, že dítěti se má vždy říct pravda, upravená podle jeho schopností a možností. Tato pravda musí být taková, aby se k ní dalo přidávat (jak dítě roste a dospívá), ale nesmí se měnit.

6.4 Role členů širší rodiny

Rodina, ve které dítě žilo před rozvodem, byli především matka a otec, ale patřili k ní také vzdálenější příbuzní – babičky, dědečkové, tety, strýcové... I na nich záleží, jak se dítě s rozvodem svých rodičů vyrovná.

Pokud jsou prarodiče (a případně další příbuzní) dostatečně vnímaví vůči potřebám dítěte a jeho rozvádějících se rodičů, mohou jim situaci značně ulehčit. Dítě potřebuje oporu a jistotu. Pokud mu tuto jistotu nemůže (dočasně) poskytnout jeho nejužší rodina, je pro něj výhodou, pokud mu ji může alespoň částečně zajistit někdo z rodiny vzdálené. Zároveň je nutné, aby tito členové rodiny respektovali, že rozvod je soukromou záležitostí rozvádějícího se páru – i rozvádějící se manželé potřebují jistotu, že mají kolem sebe lidi, na které se mohou spolehnout, u kterých mohou hledat oporu a kteří je neodsoudí a neopustí jen proto, že nevydrželi v manželství.

Nestrannost je tedy první zásadou, kterou musí každý, kdo chce rodině v situaci rozvodu pomoci, dodržovat. Tento problém se objevuje u prarodičů, kteří mají často tendenci stranit při rozvodu svému potomkovi. Někdy se pak stane, že není-li jejich dceři nebo synovi svěřeno dítě do péče, odmítnou se s dítětem nadále setkávat. Takové

jednání je ale s ohledem na dítě velmi škodlivé – rozvod mu pak bere mnohem víc než každodenní přítomnost jednoho rodiče, bere mu celou polovinu rodiny⁵⁹. Pokud ale plní svou funkci dobře (zbavují dítě pochybností, pocitů úzkosti a obav z budoucnosti), pomáhají mu tím znovu pevně zakotvit v jeho rodině, i když rozdělené.

⁵⁹ Na význam role prarodičů během rozvodového konfliktu upozorňuje opakovaně Matějček, v této souvislosti ale vždy také varuje před případy, kdy prarodiče nejenže nejsou nestranní, ale také ke vzniku konfliktu mezi manželi výrazně přispívají. Význam prarodičů zdůrazňuje také Vaníčková.

Závěr

V dnešní době už sňatky nejsou obchodem. Dávají prostor citům a jsou založeny na svobodném výběru snoubenců a jejich vzájemné lásce. Dokud tato láska existuje, je vše v pořádku. Co ale dělat, když se láska vytratí?

Manželství lze rozvést. Narodily-li se ale během jeho trvání děti, celá situace se komplikuje. Dítě má právo na oba rodiče, na jejich výchovu a péči. Pokud jsou rodiče skutečně rodiči – milujícími a pečujícími – musí udělat maximum proto, aby dítě překonalo složitou situaci rozvodu, kterou nezavinilo a kterou je nuceno prožít, nejlepším možným způsobem.

Tato práce se zabývá významem rodiny – její nezbytností pro zdravý vývoj jedince a významem přítomnosti matky i otce – a snaží se ukázat, jak by se rodiče měli zachovat v rozvodové situaci, aby význam rodiny zůstal co nejlépe zachován.

Zákon umožňuje rodičům po rozvodu o dítě pečovat i nadále společně (nebo se v péči o něj střídat) nebo svěřuje dítě do výhradní péče jednoho z rodičů – druhý má přesně vymezený čas, který může s dítětem trávit.

Mnoho odborníků (psychologů, manželských poradců, pediatriů apod.) poukazuje na to, že nejlepší porozvodové uspořádání je takové, kde jsou dítěti zachováni oba rodiče podobně, jako tomu bylo před rozvodem. To je možné jen v případě, že jsou rodiče ochotni překonat vzájemné neshody a v zájmu dítěte být přístupní společné dohodě a péči (nejde nutně o péči společnou, jak je vymezena právně, ale o prostor, který si rodiče vzájemně poskytují proto, aby dítě vědělo, že je stále oběma milováno a nadále může oba své rodiče milovat a ctít).

Jak tedy zmírnit negativní vlivy, které má rozvod na dítě? Je jen obtížně představitelné, že bychom mohli zabraňovat rozvodům - zvláště tam, kde už byla podána žádost o rozvod, kde konflikt mezi manželi překročil únosnou míru a rozvod je viděn jako jediné řešení. Ani představa, že bychom rozvod zrušili a odstranili takovou možnost ukončení manželství ze zákona, není přijatelná na pozadí faktů, které byly uvedeny o hluboce rozvrácených manželstvích a rodičích, kteří nejsou schopni o dítě řádně pečovat.

Jako přijatelné řešení se jeví jednak prevence ještě před vstupem do manželství (výchova k odpovědnému rodičovství, umění řešit konflikty konstruktivně atd.) a také manželské a rodinné poradenství, o jehož službách budou lidé dobře informováni.

Pokud už nastala situace, kterou chtějí manželé řešit rozvodem, měli by se umět dohodnout o tom, jaký vliv bude toto řešení mít na život jejich dítěte (s kým bude žít, co se v jeho životě změní atd.), a případně se poradit s odborníkem (dětským psychologem či psychiatrem, rodinným poradcem) o tom, co dělat, aby rozvod proběhl z hlediska dítěte co nejlépe. Dítě musí vědět, že rozvod ani v nejmenším nezavinilo, že je i nadále svými rodiči milováno, bez ohledu na to, že rodiče již spolu nežijí. Závěrem ještě slovo prof. Matějčka: „Nemohou-li (rodiče) žít spolu, mohou ještě žít každý zvlášť, být hodnotnými osobnostmi a být svému dítěti každý na svém životním místě oporou.“⁶⁰

⁶⁰ Matějček. Rodiče a děti. s.320

Seznam příloh

1. Rozvody v roce 1990 podle příčiny rozvratu manželství (Statistická ročenka ČSFR 1992, in Bakalář, E. *Nové pohledy na rozvodovou tematiku*. s.36)
2. Řízení ve věcech péče o nezletilé děti v letech 1989 – 1991 (Statistická ročenka ČSFR 1992, in Bakalář, E. *Nové pohledy na rozvodovou tematiku*. s.37)
3. Desatero pro rozvádějící se rodiče (Vaníčková, E. *Stres dítěte v rozvodové a porozvodové situaci*)
4. Rodičovský rádce od Cindy Francis pro všechny rodiče (Vaníčková, E. *Stres dítěte v rozvodové a porozvodové situaci*)
5. Rozvedení podle věku a pohlaví od roku 1880 (Český statistický úřad, www.czso.cz/sldb.nsf/i/souhrnne_tabulky)
6. Rozvody podle příčiny rozvratu manželství (Vývoj sňatečnosti a rozvodovosti v ČR po roce 1989, Český statistický úřad, www.czso.cz/edicniplan.nsf/publ/1112-02-po_roce_1989)
7. Rozvody podle věku muže a ženy (Vývoj sňatečnosti a rozvodovosti v ČR po roce 1989, Český statistický úřad, www.czso.cz/edicniplan.nsf/publ/1112-02-po_roce_1989)
8. Rozvody podle pořadí rozvodu u muže a ženy (Vývoj sňatečnosti a rozvodovosti v ČR po roce 1989, Český statistický úřad, www.czso.cz/edicniplan.nsf/publ/1112-02-po_roce_1989)

Přílohy

Příloha č.1

Rozvody v roce 1990 podle příčiny rozvratu manželství

Příčina rozvratu manželství	ČR	
	Příčina rozvratu nastala na straně	
	muže	ženy
	Absolutně	
1 neuvážený sňatek	1 788	1 788
2 alkoholismus	3 301	301
3 nevěra	4 795	4 235
4 nezájem o rodinu	2 428	802
5 zlé nakládání, trestný čin	872	45
6 rozdíl povah, názorů	12 978	12 978
7 zdravotní důvody (včetně neplodnosti)	335	403
8 sexuální neshody	855	855
9 ostatní příčiny	2 534	3 015
10 soud nezjistil zavinění	2 169	7 633
Celkem	32 055	32 055
	Relativně (%)	
1 neuvážený sňatek	5,6	5,6
2 alkoholismus	10,3	0,9
3 nevěra	15,0	13,2
4 nezájem o rodinu	7,6	2,5
5 zlé nakládání, trestný čin	2,7	0,1
6 rozdíl povah, názorů	40,5	40,5
7 zdravotní důvody	1,0	1,3
8 sexuální neshody	2,7	2,7
9 ostatní příčiny	7,9	9,4
10 soud nezjistil zavinění	6,8	23,8
Celkem	100,0	100,0

Příloha č.2 Řízení ve věcech péče o nezletilé děti

Řízení ve věcech péče o nezletilé děti	ČR		
	1989	1990	1991
Počet právních případů, o kterých soud rozhodl	124 958	121 745	127 447
Počet práv, o kterých soud rozhodl celkem	184 067	179 416	180 973
z toho:			
výchova vč. výchovných opatření z roho dítě svěřeno nebo ponecháno matce	66 199	64 040	30 032
otci	44 832	43 841	58 864
jiné osobě	3 961	3 846	2 203
ústavní výchova: nařízena	1 569	1 470	83
zrušena	2 507	1 759	1 448
ochranná výchova nařízena	939	1 270	865
	43	12	9
rodičovská práva			
z toho rodičovských práv zbavena	758	645	645
matka	140	92	92
otec	194	192	154
oba rodiče	180	116	103
styk rodičů s dětmi			
z toho styk upraven (rozšířen, omezen, zakázán)	8 071	6 773	6 053
matce	535	442	332
otci	5 606	4 569	4 149
oběma rodičům	35	34	12
pěstounská péče povolena	464	439	473
zrušena	64	37	53
osvojení			
z toho povoleno osvojení zrušitelné	1 857	1 737	1 700
nezrušitelné	216	127	159
	1 641	1 461	1 405
výživné dětí			
z toho: první stanovení výživného	88 289	86 973	94 783
matce			
otci	3 889	3 615	3 368
zvýšení výživného matce	45 883	44 910	41 157
otci	500	380	498
snížení výživného matce	168	179	199
otci	2 071	1 921	2 012

Příloha č. 3 Desatero pro rozvádějící se rodiče

- Nepřestávejte být rodičem, snažte se vytvářet prostor a podmínky k tomu vaše dítě mělo dostatečný kontakt s oběma rodiči
- Buďte vnímaví ke svým dětem, všímejte si školního prospěchu, chování dětí a jejich kamarádů, minimalizujte změny v jeho životě
- Nepomlouvejte druhého rodiče a nepouzejte vůči němu
- Neurázejte city svého dítěte, nekupujte si jeho lásku ani se neodtahujte
- Podporujte pozitivní hodnocení druhého rodiče, styk s ním i jeho rodinou (prarodiče, tety, strýcové atd.)
- Nelžete svým dětem, neslibujte nespílitelné, nezatajujte co se děje mezi Vámi a druhým rodičem
- Respektujte přání, pocity a potřeby dětí, neměňte své výchovné metody
- Nebagatelizujte obavy svého dítěte
- Nedělejte si ze svého dítěte zpovědníka a nepřenášejte na něho své starosti
- Ukažte dítěti jak zvládnout obtížnou situaci

Příloha č. 4 Rodičovský rádce od Cindy Francis pro všechny rodiče

- Ten nejskvělejší dar, jaký musíte svým dětem dát, jste Vy sami
- Zeptejte se dítěte, co s Vámi nejraději dělá. Dělejte to pak mnohem častěji
- Vaše dítě bude dělat to, co děláte, a ne to, co říkáte
- Seznamte se s kamarády svých dětí. Seznamte se také s jejich rodiči a udržujte s nimi kontakty
- Dodržujte své sliby
- Pomozte svému dítěti, aby v něčem vyniklo
- Řešte problémy, dokud jsou malé
- Vyprávějte dětem vzpomínky z časů, kdy jste sami byli v jejich věku
- Pořádejte rodinná setkání, pikniky, oslavy, narozeninové slavnosti a občas pozvěte jejich kamarády
- Dovolte dětem nést zodpovědnost za jejich činy - i za to, jak se vypořádají s následky
- Buďte sami sebou, chraňte své soukromí před dětmi a trvejte na "rodičovském volnu"

Příloha č. 5 Rozvedení podle věku a pohlaví od roku 1880

Rozvedení podle věku a pohlaví (z 1000 obyvatel dané věkové skupiny) od roku 1880*

Věk	1880	1921	1961	1991	1880	1921	1961	1991
Muži								
20-24	-	1	0	0	4	8	10	13
25-29	0	4	5	10	15	29	36	44
30-34	0	10	13	17	25	39	55	72
35-39	1	12	16	19	31	42	65	95
40-44	1	12	17	21	34	46	68	107
45-49	1	12	16	22	34	49	67	106
50-54	1	10	15	23	31	48	63	90
55-59	1	9	13	21	28	41	57	75
60-64	1	8	11	18	24	34	51	62
65-69	1	6	8	15	20	27	42	51
Ženy								
20-24	-	2	3	9	12	22	26	32
25-29	0	7	11	22	29	47	53	70
30-34	1	10	17	27	37	50	70	95
35-39	1	11	19	30	44	59	84	117
40-44	1	11	20	32	46	66	85	127
45-49	1	10	17	31	44	58	86	123
50-54	1	9	15	29	42	50	82	102
55-59	1	8	12	25	36	43	75	91
60-64	1	6	9	20	41	34	63	83
65-69	1	4	6	16	25	27	52	72

* Na území v roce sčítání lidu.

pramen: Ludmila Fialová-Pavla Horská-Milan Kučera-Eduard Maur-Jiří Musil-Milan Stloukal,
Dějiny obyvatelstva českých zemí, Praha 1996

Příloha č. 6 Rozvody podle příčiny rozvratu manželství

Rozvody podle příčiny rozvratu manželství

Rok	Příčina na straně muže			Příčina na straně ženy			Rozvody celkem
	alkohol.	rozdíl povah	nevěra	alkohol.	rozdíl povah	nevěra	
1989	3 377	11 715	4 963	326	11 715	4 615	31 376
1990	3 301	12 978	4 795	447	15 745	5 390	32 055
1991	2 945	11 972	4 341	281	11 972	3 985	29 366
1992	2 870	12 402	4 224	289	12 402	3 830	28 572
1993	2 877	14 644	4 276	243	14 644	3 648	30 227
1994	2 851	15 194	4 232	246	15 194	3 554	30 939
1995	2 915	15 179	4 002	225	15 550	3 277	31 135
1996	2 907	16 318	4 119	247	16 664	3 136	33 113
1997	2 818	15 983	3 979	251	16 388	2 925	32 465
1998	2 629	16 399	3 898	247	16 739	2 718	32 363
1999	1 509	10 617	2 105	156	11 150	1 510	23 657
2000	1 719	13 967	2 371	144	14 573	1 676	29 704
2001	1 648	14 692	2 284	167	14 964	1 480	31 586

Příloha č.7 Rozvody podle věku muže a ženy

Rozvody podle věku muže a ženy

Rok	Celkem	-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50+
Věk mužů									
1989	31 376	61	3 178	6 000	6 134	5 831	4 802	2 734	2 636
1990	32 055	71	3 435	6 351	6 136	6 080	4 862	2 705	2 415
1991	29 366	70	3 105	6 189	5 324	5 336	4 557	2 501	2 304
1992	28 572	58	3 079	6 180	4 978	4 974	4 351	2 729	2 223
1993	30 227	71	3 118	6 465	5 407	5 315	4 527	2 989	2 335
1994	30 939	50	3 139	6 387	5 689	5 110	4 696	3 307	2 561
1995	31 135	32	3 056	6 145	5 953	5 056	4 815	3 385	2 693
1996	33 113	27	2 845	6 483	6 541	5 236	4 989	3 850	3 142
1997	32 465	9	2 514	6 253	6 455	5 140	4 958	3 753	3 383
1998	32 363	20	2 182	5 876	6 459	5 091	4 934	4 005	3 796
1999	23 657	7	1 351	4 297	4 629	3 831	3 409	2 934	3 199
2000	29 704	7	1 378	5 361	5 964	5 200	4 255	3 623	3 916
2001	31 586	9	1 157	5 390	6 306	5 856	4 568	4 010	4 290
Věk žen									
1989	31 376	432	6 165	6 194	5 631	5 497	4 022	1 917	1 518
1990	32 055	454	6 414	6 745	5 599	5 385	4 131	1 954	1 373
1991	29 366	423	5 950	6 461	4 700	4 930	3 706	1 834	1 362
1992	28 572	429	5 813	6 399	4 577	4 540	3 564	1 996	1 254
1993	30 227	359	6 002	6 905	4 967	4 739	3 746	2 195	1 314
1994	30 939	306	6 005	6 809	5 248	4 717	3 992	2 395	1 467
1995	31 135	203	5 849	6 695	5 596	4 577	4 153	2 503	1 559
1996	33 113	138	5 674	7 343	6 136	4 709	4 346	2 851	1 916
1997	32 465	102	5 074	7 248	6 125	4 737	4 224	2 882	2 073
1998	32 363	105	4 442	7 118	6 158	4 797	4 235	3 163	2 342
1999	23 657	42	2 830	5 443	4 351	3 496	3 034	2 376	2 085
2000	29 704	49	3 054	7 096	5 733	4 728	3 644	2 944	2 456
2001	31 586	41	2 655	7 370	6 346	5 364	3 974	3 143	2 693

Příloha č. 8 Rozvody podle pořadí rozvodu u muže a ženy

Rozvody podle pořadí rozvodu u muže a ženy

Rok	Počet rozvodů	Pořadí rozvodu na straně muže			Pořadí rozvodu na straně ženy		
		1	2	3+	1	2	3+
1992	28 572	23 504	4 324	744	23 362	4 524	686
1993	30 227	24 801	4 702	724	24 812	4 664	751
1994	30 939	25 551	4 648	740	25 463	4 748	728
1995	31 135	25 439	4 914	782	25 515	4 893	727
1996	33 113	27 002	5 269	842	27 099	5 245	769
1997	32 465	26 351	5 285	829	26 396	5 245	824
1998	32 363	25 961	5 516	886	26 055	5 442	866
1999	23 657	18 825	4 163	669	18 878	4 126	653
2000	29 704	23 848	5 224	632	24 114	5 020	570
2001	31 586	25 445	5 504	637	25 730	5 297	559

Bibliografie

BAKALÁŘ, Eduard. *Nové pohledy na rozvodovou tematiku : Sborník statí k problematice sociálně právní ochrany nezletilých dětí*. 1. vyd. Praha : Ministerstvo práce a sociálních věcí České republiky, 1993. ISBN 80-85529-06-8

DUNOVSKÝ, Jiří a kol. *Sociální pediatrie : vybrané kapitoly*. 1. vyd. Praha : Grada Publishing, spol. s.r.o., 1999. ISBN 80-7169-254-9

ELLIOT, Julian; PLACE, Maurice. *Dítě v nesnázích : prevence, příčiny, terapie*. Přel. J. Kubátová; J. Štěpko. 1. vyd. Praha : Grada, 2002. ISBN 80-247-0182-0

ERIKSON, Erik H. *Osm věků člověka : kapitola z knihy Childhood and Society*. Přel. J. Langmeier; D. Langmeierová. 2. vyd. New York : W. W. Norton & Co., Inc., 1963.

HELUS, Zdeněk. *Vyznat se v dětech*. 2. vyd. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1987.

Kolektiv autorů. *Sňatečnost a rodina*. 1.vyd. Praha : Academia, 1992. ISBN 80-200-0068-2

MATĚJČEK, Zdeněk; DYTRYCH, Zdeněk. *Děti, rodina a stres : vybrané kapitoly z prevence psychické zátěže u dětí*. 1. vyd. Praha : Galén, 1994. ISBN 80-85824-06-X

MATĚJČEK, Zdeněk; DYTRYCH, Zdeněk. *Přestali jste být manželi, ale zůstáváte rodiči*. 1.vyd. Praha : H&H, 1992. ISBN 80-85467-53-4

MATĚJČEK, Zdeněk. *Co děti nejvíce potřebují*. 1.vyd. Praha : Portál, 1994. ISBN 80-7178-006-5

MATĚJČEK, Zdeněk. *O rodině vlastní, nevlastní a náhradní*. 1. vyd. Praha : Portál, 1994. ISBN 80-85282-83-6

MATĚJČEK, Zdeněk. *Rodiče a děti*. 1. vyd. Praha : Avicenum, 1986

NOVÁK, Tomáš. *Rodičovské judo*. 1.vyd. Praha : Grada Publishing, spol. s.r.o., 2000. ISBN 80-247-000-2-6

PLAŇAVA, Ivo. *Jak se (ne)rozvádět*. 1. vyd. Praha : Grada Publishing, 1994. ISBN 80-7169-129-1

SMAHEL, Rudolf. *Duševní vývoj a duchovní zrání dítěte*. 2. vyd. Olomouc : Matice cyrilometodějská s.r.o., 1997.

SOBOTKOVÁ, Irena. *Psychologie rodiny*. 1. vyd. Praha : Portál, 2001. ISBN 80-7178-559-8

TRNKA, Vojtěch. *Děti a rozvody : Studie o adaptovanosti dětí z rozvrácených rodin*. 1. vyd. Praha : Avicenum, 1974.

VANÍČKOVÁ, Eva. *Stres dítěte v rozvodové a porozvodové situaci*. Národní program na podporu zdraví MZ ČR s podporou MPSV ČR a MŠMT ČR : Projekt Růžová linka. Praha, 1999.

WARSHAK, Richard A. *Revoluce v porozvodové péči o děti*. Přel. E. Bakalář. 1. vyd. Praha : Portál, 1996. ISBN 80-7178-089-8

Resumé

The work “The Influence of Divorce on Healthy psychical Development of a Child” (Vliv rozvodu na psychický vývoj dítěte) discourses the problem of divorce – how it manifests in family life, life of the family members and especially the children.

It is divided into six chapters. The first three chapters are talking about family and its necessity for life of every human being. The last three ones are about divorce and problems which are linked with it.

In the part concerning a family, the author writes about functions of a family, its evolution and actual situation of families in the Czech Republic. She deals with the importance of a family and its functionality for individual development (roles of parents during childhood etc.)

The author talks about divorce from view of law, society and psychology and particularly discourses the child – possible consequences of divorce in child psychic.

The work’s targets defined the most important problems which the child solves in connection with divorce of his or her parents. Is the divorce always stressful? Should the parents do anything to make the divorce “more comfortable” for their child or children? There are some questions the work is trying to answer.

The last chapter called “Lessening of divorce incidence for child” (Zmírnění dopadu rozvodu na dítě) deals with finding the more acceptable solution for a family, which passed divorce in respect to child or children who live(s) in the family.